جالالىددىن بۇخارى ۋە تۇغلۇق تۆمۈر خان
خوجا مۇھەممەت شېرىپ پىر، ئابدۇرىشىت
خانلار توغرىسىدا تارىخىي قىسسە

شىنجاڭ ئاز سانلىق مىللەتلەر جەمئىيىتى، تارىخىنى
تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى تەرىپىدىن تەرجىمە قىلدۇرۇلدى.

1959 - يىل ئۆكتەبىر

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى
دىن تەتقىقات ئىنستىتۇتى تەرىپىدىن باستۇرۇلدى

1988 - يىل يانۋار

جالالىددىن كەتتەكىنىڭ بۇخارادىن كىتاك شەھىرىگە كېلىشى ۋە كىتاك شەھىرىنى قۇم بېسىپ كەتكەنلىكىدىن كېيىن ئاقسۇغا كېلىپ تۇغلۇق تۆمۈرخانغا ئۇچرىشىشى

موڭغۇل قەبىلىلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ قوشنا ئەللەرگە تاجاۋۇز قىلىپ «قەھرىمانلىق» بىلەن نام چىقارغان شاھەنشاھ قانخور چىڭگىزخان ئوتتۇرا ئاسىيا ئەللىرىنى. جۈملىدىن بۇخارانى بېسىۋېلىپ، نۇرغۇن خەلقنى قىرىپ، پاك زېمىننى ئادەم قېنى بىلەن بويىدى. بۇ قىرغىندا، ئەڭ ئالدى بىلەن ئالىملار، سەنئەتكارلار، ھۈنەرۋەنلەرنى ھەم قىرىپ تاشلىدى. قۇتۇلۇپ قالغانلار ئەتراپقا قاچتى، يوشۇرۇندى. جۈملىدىن مەشھۇر ئالىم ئەبۇ ھەبىس كىبىرنىڭ ئوغلى جالالىددىن بەلخىلىك شاگىرتى شەيخ شاھابىددىن بىلەن ئۆزىنى يوشۇرۇپ قېچىشنىڭ مەسلىھىتىنى قىلىپ، ئاقىۋەت كىتىك شەھىرىگە كېتىشنى كۆپرەك ياقتۇردى. ئەبۇ ھەبىس كىبىر بۇخارى مۇھەممەت پەيغەمبەرنىڭ نەۋرىسى ئىمام ئەلى مۇسارىزانىڭ ئۈچىنچى نەۋرىسى ئىدى. جالالىددىن بىلەن شەيخ شاھابىددىن ئىككىسى بىر بولۇپ بۇخارادىن چىقىپ، چۆل-جاڭگاللارنى كېزىپ ئۆتۈپ شەھىرى كىتىككە يېتىپ كەلدى. يىراقتىن بۇلارغا قەلئە(سېپىل) كۆرۈندى، شەھەرگە كىرمەي بىر مەسچىتكە كىرىپ ياتتى، تاڭ ئاتقاندا شەھەرگە كىردى. شەھەر ئاجايىپ گۈزەل ئىدى، ئادەملىرى كۆپ، غەۋغاغا تولغان، ئىمارەتلىرى پەلەككە باش تارتقان ئېگىز، دەرەخلىرى كۆپ، ئېرىقلىرىدا سۇلار ئېقىپ تۇرغان، خۇش ئاۋاز قۇشلار سايرىشىپ تۇرغان ئىدى. لېكىن بۇ شەھەرنىڭ خەلقى بەدكىردار (يامان پېئىللىك) كۆرۈندى. جالالىددىن ۋە شەيخ شاھابىددىنلەر بىر بۇلۇڭغا بېرىپ ئولتۇردى، ھېچ كىشى بۇلارنى تونۇمايتتى. بۇلار كېچىنى ئۈچ ھەسسە قىلىپ، بىر ھەسسىدە ئۇخلاپ، بىر ھەسسىدە ئىبادەت قىلاتتى، يەنە بىر

ھەسسىسىدە قۇرئان ئوقۇيتتى. شۇنداق ئەھۋال بىلەن ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتتى. بۇ
مەملىكەتتە جاي تۇتتى. تۇرمۇش ۋاستىسىدىن بىرلا ئىبرىق، بىر جايىنامازدىن
باشقا ھېچنەرسىسى يوق ئىدى، قوساقلىرى ئاچسا، كىشىلەردىن نەرسە سوراشقا
نومۇس قىلىپ خۇداغا شۈكرى قىلاتتى. «ئەللىك يىللىق ياخشى نامنى بىر قېتىملىق يامان
نام كىشىلىكتە دەپسەندە قىلىدۇ» دېگەندەك، ئۇلار ئۆزلىرىنى ئېھتىياتچان تۇتاتتى:
خەلقنىڭ بۇلار ھەققىدە: بۇخارادىن ئىككى يىگىت كەپتۇ، دېگەندىن باشقا خەۋىرى
يوق ئىدى. جالالىددىن، شەيخ شاھابىددىنلار بىر كۈنى مولاھەمزە قىلىپ، كىتىكتىكى
ئادەملەرنىڭ قايسى دىن، قايسى مەزھەپ ۋە قايسى «مىللەت» ئىكەنلىكىنى بىلمەكچى
بولۇپ دىققەت قىلدى. بۇلارنى مۇسۇلمانمىكىن دېسە، ناماز ئۆتمەيدۇ، روزا
تۇتمايدۇ، «خەير-ئېھسان» (نەزىر-سەدىقە) قىلمايدۇ؛ كاپىر (مۇسۇلمان ئەمەس)
مىكىن دېسە، ئىمان ئېيتىدۇ، مۇسۇلمانچە كىيىنىدۇ، بۇ ئەھۋالدىن قارىغاندا. ئۇلار
«گەبرى» ئىكەن. بىر كىشىنى چاقىرىپ: — سىزلەرنىڭ پادىشاھىڭلار بارمۇ؟ سىلەر
قايسى مەزھەپ (دىن)، قايسى مىللەت؟ دەپ سورىدى. بۇ كىشى: - پادىشاھىمىز
بار، ئىسمى زۇۋەر شاھ كىتىكى دېيىلىدۇ، ئالىملىرىمىز يوق، مەزھەپ، مىللەت دېگەننى
بىلمەيمىز، لېكىن «لائىلاھە ئىللەللاھۇ، مۇھەممەدۇن رەسۇلۇللا» (بىر ئاللادىن باشقا
ئاللا (خۇدا) يوق، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام ئاللانىڭ بەندىلىرىگە ئەۋەتكەن پەي-
غەمبىرىدۇر) دەپ ئىمان ئېيتىمىز، بۇنىڭدىن باشقىنى بىلمەيمىز - دېدى. جالالىددىن.
شاھابىددىنلەر ھەيران بولۇشۇپ: - بۇلار قانداق ساددا خەلقلەر ... بۇلارنى مۇ-
سۇلمانچىلىق قائىدىلىرىگە دالالەت قىلايلى، بىزمۇ بۇ يەردە جايدار، ۋەتەندار
بولۇپ تۇرايلى - دەپ قارار قىلىشىپ، پادىشاھنىڭ ئالدىغا باردى. پادىشاھ ئوردى-
سىدا ئىڭ زور جىسىملىق (بەستلىك) گەبرىلەر تۇراتتى. بۇ گەبرىلەرنى كۆرۈپ،
خوجا جالالىددىن ۋە شەيخ شاھابىددىنلەر ئەندىشە قىلىپ ئايەت ۋە دۇئالارنى ئوقۇپ،
ئۆزىگە دەم سېلىپ تۇراتتى، شۇئان بىر شىر پەيدا بولدى. شىرنىڭ ئۇچىسىغا بىر
يىلان ئارتىقلىق ئىدى. خۇدانىڭ تەقدىرى - ئەمرى بىلەن شىر خوجا جالالىددىننىڭ
ئالدىغا كېلىپ تۇردى. خوجا جالالىددىن «بىسمىللا، غەلىبە نۇسرەت ئاللادىن»
دەپ شىرغا مىندى، يىلاننى قولىغا ئالدى، شەيخ شاھابىددىن ئارقىسىدىن ماڭدى،
بۇلارنى پادىشاھ ئوردىسىدىكىلەر بۇنداق ھەيۋەت بىلەن كۆرۈپ قېچىپ كىرىپ،
زۇۋەر شاھقا خەۋەر قىلدى. مەۋلانە جالالىددىن شىرغا مىنىپ ئوردىغا كىردى.
زۇۋەر شاھ كىتىكى ئالتۇندىن ياسالغان تەختتە ئولتۇراتتى، ئوڭ قول تەرىپىدە 50
نەپەر پەلۋان، سول قول تەرىپىدە 50 نەپەر پەلۋان تىك تۇراتتى، ئورۇندۇقلاردا
ئولتۇرغان ئەمەلدارلار ناھايىتى كۆپ ئىدى، 70 نەچچە خىزمەتچى قول قوشتۇرۇپ

قاراپ تۇراتتى، دېمەك، زىنۋەر شاھ ھەيۋەتلىك چوڭ پادىشاھ ئىدى. مەۋلانە جالا-
لىددىن شىردىن يەرگە چۈشتى، شەيخ شاھابىددىن شىرنى باغلاپ قويدى، مەۋلانە
جالالىددىن يۇقىرى ئاۋاز بىلەن سالام قىلدى ۋە: - مېنىڭ سالامىم خۇدانى بىر
دەپ ئېتىقاد قىلغان، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنى ھەقىقىي پەيغەمبەر دەپ ئېتىراپ
قىلغان ۋە مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ ئابابەكرى، ئۆمەر، ئوسمان، ئەلى قاتارلىق
تۆت دوستىنى دوست تۇتقان، ئىبراھىم پەيغەمبەرنىڭ مىللىتى (يولى) نى ئىجرا
قىلغان، ئىمام ئەزەمنىڭ مەزھەپ (مەسلەك) لىرىنى تۇتقان، نەقشىبەندىنىڭ تەرى-
قىتىگە كىرگەن كىشىلەرگە بولسۇن - دېدى. زىنۋەر شاھنىڭ بارلىق پەلۋانلىرى بۇ
سۆزگە ھەيران قالدى، شاھ ئورنىدىن تۇرۇپ : -نېمە ئىشقا كەلدىڭىز؟ دەپ سورىدى.
مەۋلانە جالالىددىن :- بۇخارادىن كەلدۇق، كېلىشتىكى مەقسىتىمىز — ئاللەنى سايا-
ھەت قىلىپ يۈرگەيمىز ، كىمنىڭ ھاجىتى بولسا، دۇئا قىلغايمىز، ھاجىتى راۋا
بولغاي، ھەر يەردە يولدىن (دىندىن) ئازغانلار بولسا، توغرا يولغا سالغايمىز، ئەي
زىنۋەر شاھ، سىزنىڭ جاۋابىڭىز نېمە؟ ئەگەر ئىسلام دىنىنىڭ توغرا يولىغا كىرىپ،
«چاھاريار» (پەيغەمبەرنىڭ تۆت دوستى) نى دوست بىلىمىڭىز، بۇ ياخشى، ئەگەر
ئىنكار قىلىسىڭىز ، دۇئا قىلىمەن - دە، شەھىرىڭىزنى قۇم بېسىپ كېتىدۇ - دېدى. زىنۋەر
شاھ:- سېنىڭ دۇئا قىلىشىڭ بىلەن قۇم بېسىپ كەتسە، سەن ئۆزەڭ قانداق كىشىسەن؟
دېدى. مەۋلانە جالالىددىن:- مەن مۇھەممەت پەيغەمبەرنىڭ نەۋرىلىرىدىن بولىمەن.
(سەئىددۇرمەن) - دەپ، گۈۋاھلىق ئۈچۈن باشلىرىدىكى كوكۇل (چاچ) لىرىنى كۆر-
سەتتى. زىنۋەر شاھنى شەيتان ۋەسۋەسىگە سېلىپ : - ئاتا - بوۋاڭنىڭ يولىدىن قايتما،
بولمىسا ئىززەت - ئابرويىڭدىن ئاجرايسەن - دەپ توسۇپ تۇراتتى. شۇنىڭ بىلەن
زىنۋەرشاھ : - سىلەردىن ئىلگىرىمۇ بىر مۇنچە مۇساپىرلار كېلىپ كەتتى، ئۇلارمۇ دىنىمىزغا
قەست قىلمىدى . سىلەر ساراڭ ئادەملەر ئىكەنسىلەر، ئەگەر مەقسىتىڭلار پۇل
بولسا، توپلاپ ئەتلەسەلەر، قاچىلاپ ئالتۇن بېرەيلى، كېتىڭلار -دېدى. مەۋلانە قوبۇل
قىلمىدى ۋە :- مۇسۇلمان بولساڭلار بولىدۇ - دېدى. زىنۋەر شاھ غەزەبلىنىپ :- بۇ
ساراڭ (ئەقلىدىن ئازغان) لارنى ئالدىمدىن يىراق قىلىڭلار! دەپ بۇيرۇق قىلدى،
لېكىن بىرەر كىشىمۇ جالالىددىننى يىراق قىلىشقا جۈرئەت قىلالمىدى. ئەگەر جالا-
لىددىن شىرغا بۇيرۇسا، ئۇلارنى پارە - پارە قىلىۋېتەتتى، لېكىن سەۋر قىلدى. ئۇ
بازارغا چىقىپ ئۈچ‌ۈچ ۋە يۇقىرى ئاۋاز بىلەن خەلقنى ئىسلام دىنىنىڭ توغرا يولىغا
چاقىردى، ئەگەر قوبۇل قىلمىسا، قۇم بېسىپ كېتىشىدىن قورقۇتتى . بۇ جەرياندا
ئارانلا 15 كىشى ئىشىنىپ مۇسۇلمان بولدى، قالغانلىرى قوبۇل قىلمىدى، مەسخىرە
قىلىشىپ كۈلۈشتى : - قەدىمدىن تارتىپ يامغۇر ياغقان ئىدى، قۇم ياغمىغان، قار-

ياھغۇر كۆپ ياغقان ـ دېيىشەتتى. مۇسۇلمان بولغان 15 كىشى:ـ ئەي جالالىددىن،
بىز ئىسلامغا كىردۇق، ئېمە دەيمىز (نېمىنى ئېيتىمىز)؟ دېدى. جالالىددىن: ـ سىلەر
مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ تۆت دوستى ئابابەكرى، ئۆمەر پارۇق، ئوسمان، ئەلى ـ
لەرنى پەيغەمبەرنىڭ يېقىن سەپداشلىرى ـــ دوستى، خۇداغا يېقىن كىشىلەر، دەپ ئېيتى ـ
ياد قىلىڭلار ـ دەپ ئۆگەتتى. بۇلار چارىيارلارنى ئوقۇپ ساغلام مۇسۇلمانلاردىن
بولدى. دەل شۇ كۈنى ناماز شام (كەچقۇرۇنقى ناماز ۋاقتى) ئىدى. شەيخ شاھا ـ
بىددىن ئەزان ئوقۇدى، ناماز ئۆتىدى. بىر قانچە گەبرىلەر كېلىپ قاراپ تۇردى،
بۇلاردىن گۇمانلاندى، چۈنكى بۇلار بېشىنى ئۇستۇن كۆتۈرۈپ يەرگە قويۇپ
(سەجدە قىلىپ) بىزگە بىر ھەرىكەت قىلماقچى بولغان بولۇشى كېرەك، دەپ بۇلار ـ
نىڭ (مۇسۇلمانلارنىڭ) بېشىغا تۇپراق چاچماقچى بولۇپ قولىنى كۆتەرگەن ئىدى،
قولى قۇرۇپ قالدى، كۆزلىرى كور بولدى. جالالىددىن ئۇلارغا:ـ ئەگەر سىلەر
چاھار يارنى ئېتىراپ قىلساڭلار دۇئا قىلاي، قول ـ كۆزۈڭلار تۈزەلسۇن ـ دېدى.
گەبرىلەر:ـ بىز سىز دېگەننى ھەرگىز دېمەيمىز ـ دەپ شۇ يەردە ئولتۇرۇپ قالدى.
جالالىددىن بۇ يەردىن قوزغىلىپ مېڭىپ 17 «ئۆسۇش» (تەكشۈرگۈچى) لەرگە ئۈچ ـ
رىدى، ئۇلار تۇتۇپ باغلاشقا ئۇرۇندى. ئۇلارغا:ـ بىزگە دەخلى قىلماڭلار، بىز
خۇدانى يادلاپ يۈرۈمىز، ئوغرى ئەمەسمىز ـ دەپ كۆپ ئېيتتى، ئۇلار قوبۇل قىلماي
باغلاشقا كىرىشتى. جالالىددىن خۇداغا يىغلاپ دۇئا قىلدى. شۇ زامانلا قاتتىق بىر
ئاۋاز پەيدا بولدى، ئاۋازدىن كېيىن پادشاھ ئوردىسىغا سىنىپ بارغان ھېلىقى شىر
پەيدا بولدى ھەم ئۇلارنى (گەبرىلەرنى) پارە ـ پارە قىلىپ يىرتىپ تاشلىدى. شىر
جالالىددىننىڭ ئايىغىغا يۈز ـ كۆزىنى سۈرتتى، جالالىددىن شىرنىڭ دۈمبىسىنى سىلاپ
قويدى، شىر كۆزدىن غايىب بولدى. مەۋلانە جالالىددىن بىر قوشاق كالىنى تاپ ـ
تۇرۇپ بىر موبىغا (تىرەككە) باغلاپ، 15 مۇسۇلمانغا شۇنداق دېدى:ـ سىلەر ئوخ ـ
لىماي بۇ مالنى ھەيدەڭلار، سىلەر «ئامىن» دەڭلار، مەن دۇئا قىلاي، بۇ بەدبەخت ـ
لەر ھالاك بولسۇن ـ دەپ قولىنى كۆتۈرۈپ دۇئا قىلىپ:ـ ئەي ئىلاھىم، ئاسماندىن
قۇم ياغدۇرۇپ 41 كىتىكلىكنى ھالاك قىل. ئامىن! دەپ تۇرۇشلىرى بىلەن، ئاسمان ـ
دىن قۇم يېغىشقا باشلىدى. 15 كىشى تاڭ ئاتقىچە كالىلارنى ھەيدەپ تۇردى، تاڭ
ئېتىشى بىلەن قۇم يېغىش توختىدى. مۇلاھىزە قىلىپ قارىغاندا، چوڭقۇر يەرلەر
تۈزلىنىپ، تۈركىستان يۇرتلىرىنىڭ بېشى كۆرۈندى. ئەمدى قايسى تەرەپكە ماڭساق
بولار؟ دېيىشىپ، ئەرۋاھلاردىن بېشارەت تېپىپ، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام، چاھاريار،
سەئىد بۇرھانىددىن قىلىچ، ئەبۇھەبىس كىبىر بۇخارى قاتارلىق يەتتە كىشى پەيدا
بولدى، پەيغەمبەر بۇلارغا:ـ ئەي باللىرىم! سىلەرگە رەھمەت، ئەگەر سىلەر كېلىپ

بۇ گەبرلەرگە زەربە بەرمەسەكلار، ئۇلار قەشقەر بىلەن ماۋارائۇننەھرنى بېسىۋېلىپ ئۆز مەزھىپىگە كىرگۈزۈشنى قەست قىلمىشقان ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ سىلەرنى بۇ تەرەپكە ئىختىيار قىلدۇرغان ئىدۇق: ئەمدى سىلەر «ئەردۇبىل» (ئاقسۇ) غا بېرىپ تۇغلۇق تۆمۈرخان دېگەن كاپىرنى مۇسۇلمان قىلىڭلار ۋە شۇ يەردە ئۆيلىنىپ ئائىلە قۇرۇڭلار؛ بىر ئوغۇل بالىڭىز ۋۇجۇدقا كېلىدۇ، ئىسمىنى خوجا ئەرشىددىن قويۇڭ؛ تۇغلۇق تۆمۈرخان سىزنىڭ قولىڭىزدا مۇسۇلمان بولاي - دەپ ئېيتىدۇ، ئەمما سىزنىڭ ئۆمرىڭىز ئۇنىڭغا ئۇلگۇرمەيدۇ، ئوغلىڭىز ئەرشىددىننىڭ قولىدا ئىسلام دىنىغا كىرىدۇ: ئەي ئوغلۇم، سىزدە خۇدانىڭ جامالىيەت (ئۇلۇغلۇق) سۈپىتى پەيدا بولدى، ئىسمىڭىزنى جامالىددىندىن يۆتكەپ جالالىددىن قويدۇق - دەپ غايىب بولدى. جالالىددىن گۈلدەك ئېچىلىپ دوستلىرىنىڭ قېشىغا كەلدى:- ئەي دوستلار! بىزگە بىشارەت (خەۋەر) بېرىلدى، ئەردۇبىل شەھرىگە بارىمىز - دەپ بەللىرىنى باغلاپ يوللارنى كېسىپ، چۆللەرنى ئاتلاپ مېڭىپ، ئاخىرى ئەردۇبىلغا يېتىپ كەلدى، ئايكۆلدە تۇردى. بىللە كەلگەن كىشىك خەلقىگە:- قەيەرنى كۆڭلۈڭلار خالىسا شۇ يەرنى ماكان (جاي) قىلىڭلار، خۇدانىڭ ئەمرىنى، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ يولىنى تاشلىماڭلار، ئاللا تائالا ئىنسانلارنى روزا تۇتۇشقا، ناماز ئۆتەشكە ئەمر قىلدى، ھاراق ئىچىپ، ھارام ئىشلارنى قىلىشتىن مەنئى قىلىش بىلەن، يامان ئادەت، ئىسيان، گۇناھلاردىن يىراق بولۇشنى، جۈمە نامىزىغا ھازىر بولۇشنى بۇيرۇدى - دەپ ۋەسىيەت قىلىپ رۇخسەت بەردى. كىشىكنىڭ ئادەملىرى كېلىپ «رەبىئۇلئەزىز» دېگەن جايدا ئورۇنلاشتى. مەۋلانە جالالىددىننىڭ يېنىدا شەيخ شاھابىددىن بىللە قالدى. ئۇلار بىر زامان ئايكۆلدە تۇردى، مەۋلانە جالالىددىن شۇ يۇرتتىن ئۆيلەندى، ئايالى بىر ئوغۇل تۇغدى، ئىسمىنى خوجا ئەرشىددىن قويدى، 14 ياشقا كىرگىچە ئىلىم، ئەخلاق، ئەدەب ئۆگەتتى، ئوق ئېتىش، ئات مىنىشنى ئۆگەتتى.

تۇغلۇق تۆمۈرخان ھەققىدە

رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، تۇغلۇق تۆمۈرخان موغۇلىستاننىڭ تۆرىسى (پادىشاھى) ئىدى، پايتەختى بولغاسۇندا ئىدى. بولغاسۇن دېيىشتىكى مەقسەت شۇ ئىدىكى، بۇ كەيكاۋۇسنىڭ شەھرى بولۇپ، يەكەن، قەشقەر، ئەردۇبىل (ئاقسۇ) كۇسەن (كۇچا) كىملەرنىڭ بىجىنى بۇ شەھەرگە تاپشۇراتتى، تۇغلۇق تۆمۈرخان ئەردۇبىلنى كۆرەي

دەپ ئالتە لەك ئالتە مىڭ (60 تۈمەن 6 مىڭ) ئەسكەر بىلەن تاغ - ئېدىرلارنى شىكار قىلىپ (ئوۋ ئوۋلاپ) كېلىپ كەچ قېلىپ ئايكۆلگە چۈشكەنىدى. سەھەر ۋاقتىدا شەيخ شاھابىددىن ناماز ئۈچۈن ئەزان ئوقۇدى. تۇغلۇق تۆمۈرخان ئۇيقۇ ئارىلاش ئورنىدىن تۇرۇپ ئەزاننىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىدى ۋە ئۇنىڭ قاتتىق ئاشتەك دىلىغا تەسىر قىلدى، ئىختىيارسىز كۆزىدىن ياش ئاقتى، دىلىدا قاتتىق بىر تەسىرات پەيدا بولدى. تۇغلۇق تۆمۈرخان ئۆزى ئات باققۇچىسىنى چاقىرىپ: - ئەشۇ ئاۋاز چىقارغۇچىنى (ئەزان ئوقۇغۇچى) نى ئېلىپ كېلىڭلار - دەپ ئەۋەتتى. ئۇ بېرىپ: - تۇتۇلغۇچى قايسىڭ؟ سېنى تۆرە چاقىرىدۇ - دېدى. شەيخ شاھابىددىن: - ئەزان ئوقۇغۇچى مەن، تۆرە نېمە قىلماقچىكەن؟ دەپ ئۆزىنى كۆرسەتتى. ئۇ كىشى: - نېمە قىلىشىنى بىلمەيمەن - دېدى. مەۋلانە جالالىددىن: ئەلۋەتتە، بىر كاپىر — تۇغلۇق تۆمۈرخان مۇسۇلمان بولىدۇ - دەپ ئىككىسى بىللە كەلدى. تۇغلۇق تۆمۈرخان قىزىل چېدىر قۇرۇپ، ئۆينىڭ ئالدىدا كۇرس (ئورۇندۇق) قويۇپ ھەيۋەت بىلەن ئولتۇراتتى. تۇغلۇق تۆمۈرخان: - نېمە دەپ ۋاقىرىدىڭ (ئەزان ئوقۇدۇڭ)؟ دەپ سورىدى. مەۋلانە جالالىددىن: - ھەييە ئەلەس سالاس» (ئەي جامائەت - مەھەللە خەلقى نامازغا كېلىڭلار!) دەپ چاقىردىم، « ئەسسە تۇخەيرۇ مىنەننەم» (ناماز ئۆتەش ئۇخلىغاندىن ياخشى!) دەپ چاقىردىم - دېدى. تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ ئالدىدا بويىنغا ئالتۇندىن قوڭغۇراق ئېسىلغان بىر ئىت ياتاتتى، تۇغلۇق تۆمۈرخان مەۋلانە جالالىددىنغا قاراپ: - سەن ياخشىمۇ ياكى سېنىڭ ئىتىم ياخشىمۇ؟ دەپ سورىدى. جالالىددىن: - ئەي كاپىر! ئىمان (خۇدانى تونۇش) مەندە بولسا، مەن ياخشى؛ ئەگەر سېنىڭ ئىتىڭدا ئىمان بولسا، ئىتىڭ ياخشى؛ ئەگەر ئىمان سەندە بولسا، سەن ياخشى، ئېتىبار پەقەت ئىماندا - دېدى. تۇغلۇق تۆمۈرخان: -ئىمان دېگىنىڭ نېمە؟ دەپ سورىدى. مەۋلانە: - «ئىمان» دېگەندە، كۆپچىلىك ئالىملار: خۇدانى تىل بىلەن ئىقرار قىلىپ، دىلى (ئىدىيۋى) جەھەتتە تەستىقلاپ قايىل بولۇش، دەيدۇ؛ بەزى ئالىملارنىڭ كۆز قارىشىچە، دىننىڭ ئەھلىيەتلىرىنى بېجىرىش بىلەن قوشۇلۇپ مۇسۇلمان بىلەن مۇرەككەپدۇر. ئاللاغا ھېچبىر نەرسىنى ئوخشىتىشقا بولمايدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئاللانى بىر دەپ ئىمان ئېيتىش كېرەك؛ پەرىشتىلەرنى ئېتىراپ قىلىش، ئاللانىڭ پەيغەمبەرلىرىنى، ئەۋەتكەن كىتابلىرىنى تونۇش، پەيغەمبەرلەرنىڭ بارچىسى ھەق ۋە ھەقىقىي دەپ ئېتىراپ قىلىش، خۇدانىڭ بارلىق تەقدىرىگە ئىمان كەلتۈرۈش، قىيامەت كۈنى ئادەملەر تىرىلىپ ياخشىلىق - يامانلىق ئۈچۈن ھېساب بېرىش، جەننەت - دوزاقنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا قايىل بولۇش — ئىماندۇر - دەپ جاۋاب بەردى. تۇغلۇق تۆمۈرخان كاپىرلىق بىلەن مەست ئىدى، ئۇ ھۇشىغا كەلدى، پۈتۈن بەدەنلىرى تىترىدى. ئاشتەك كۆڭلى مومدەك

ئېرىدى. تۇغلۇق تۆمۈرخان: -ئەي ھەممەتلىك، غەيرەتلىك كىشى، ئۆزەڭ كىم بولىسەن؟ دەپ جالالىددىندىن سورىدى. جالالىددىن: - مەن ئەبۇ ھەبىس كەبىر بۇخارىنىڭ ئوغلى بولىمەن. تۇغلۇق تۆمۈرخان: - ئەي خوجا، راست - توغرا دىن سىزنىڭ دىنىڭىز ئىكەن. بىزنىڭ دىنىمىز ناتوغرا. ئاساسسىز ئىكەن - دېدى. جالالىددىن: - ئەي شاھ، ئىسلام دىنى شەرىپىگە كىرىڭ - دېدى. تۇغلۇق تۆمۈرخان: -ئەي ئالىم، ھازىر بۇ يەرگە ئۆزگىشىلىرىم بىلەن كەلدىم. ئەگەر ئىسلامغا كىرىپ يۇرتۇمغا (پايتەختىمگە) قايتسام، خەلقىم: سەن «ئاق داستار» (ئاق سەللىلىك) لەرنىڭ دىنىغا كىرىپسەن، دەپ قارشى تۇرىدۇ، مەسلىھەت شۇنداق بولسۇنكى، مەن ھازىرچە قايتاي . يۇرتقا بېرىپ ئۇ يەردىكىلەرنى ھەم مۇۋاپىق ئۇسۇل بىلەن ئىمانغا چاقىراي، سىز ئىلىمغا بېرىڭ - دېدى. جالالىددىن قوبۇل قىلدى. تۇغلۇق تۆمۈرخان قايتماقچى بولغاندا. جالالىددىن: - مېنىڭ ئۆمرۈم ئىلىمغا بېرىشقا يەتمىسە، ۋەدىگىزدىن قايتماڭ، مېنىڭ ئوغلۇم ئەرشىددىن بارسۇن - دېدى. تۇغلۇق تۆمۈرخان ئەرشىددىننى چاقىرتىپ ئوبدان تونۇۋالدى. تۇغلۇق تۆمۈرخان خوشلىشىپ يۇرتۇپ كەتتى. بۇ ئارىدا بىر قانچە يىللار ئۆتكەندىن كېيىن. سۇلتان ئىسكەندەر، شەيخ ئىسكەندەر، شەيخ ھۇسەيىن ئاۋغانلار ئۈچ نەپەر ئوغلى بىلەن ۋە شەيخ ھىلال، شەيخ بىلال، شەيخ زۇنۇنلار كەلدى. شەيخ ئىسكەندەر قوستەنتە (ئىستامبۇل) پادىشاھىنىڭ ئوغلى ئىدى، ئاتىسى ئۆلۈپ ئورنىغا پادىشاھ بولغان. بىركۈنى چۈشىدە ئىمام ئەبۇ ھەبىس كەبىر بۇخارى كىرىپ، ئۇنى پادىشاھلىقنى تاشلاپ خۇدا يولىغا كىرىشكە دەۋەت قىلدى. ئۇ پادىشاھلىقنى تاشلاپ، 700 نەپەر قۇلىنى ئازاد قىلىپ، 400 كالا، قوي ئۆلتۈرۈپ نەزىر قىلىپ، خەزىنىلىرىنى كەمبەغەللەرگە سەدىقە قىلىپ بېرىپ، بىر قىسمىنى بالا - چاقىمغا قالدۇرۇپ. يۇرتتىن ئايرىلىپ چۆل - دەشتلەرنى كېسىپ ئۆتۈپ بۇخاراغا كەلدى. ئەبۇ ھەبىس كەبىرنىڭ قەبرىسىدىن خەۋەر تېپىپ بۇ تەرەپكە ئۆتكەن ئىدى، شەيخ ھۇسەيىن ئاۋغان ئۈچ ئوغلى بىلەن شەيخ ھىلال شەيخ زۇنۇن، شەيخ بىلاللار بىللە ئىدى، كېيىملىرى كىگىزدىن. چاچلىرى ئۆسكەن ھالەتتە ئىدى. مەۋلانە جالالىددىن. شەيخ شاھابىددىنلەر ئۇلار بىلەن كۆرۈشتى. بۇلارغا ئەۋلىيالارنىڭ روھىدىن بىشارەت بولۇپ، ھەممىنى سۇلتان ئىسكەندەرگە تاپشۇرۇپ. جالالىددىن ۋە ئەرشىددىنلەرگە خىزمەت قىلىشنى ئۇقتۇردى. بۇلار بىر - بىرى بىلەن تېپىشقاندىن كېيىن. خۇداغا ئىبادەت قىلىشقا باشلىدى. بۇلار بىلەن كۆرۈشۈپ بىر يىلدىن كېيىن، مەۋلانە جالالىددىننىڭ بۇرنىغا بىر خۇش پۇراق پۇرىدى، قۇرئاننى ئېچىپ قارىسا، «كۇللۇ نەفسىن زايىقە تۇل مەۋكى» (ھايات ئىگىسى بولغان نەرسىنىڭ ھەممىسى ئۆلۈمنى تېتىيدۇ . يەنى ئۆلۈم ئاچچىقىنى تېتىپ كۆرىدۇ، ئۆلمەي چارە يوق) دېگەن ئايەت

كۆرۈندى. ئىبادەت قىلىپ ئولتۇرغان ئۆيىنىڭ مېھرابى يېرىلدى، مۇھەممەت ئەلەيھىس-
سالام باشلىق پۈتۈن ئەۋلىيالار كۆرۈندى، جۈملىدىن سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان
غازى، ئەلى ئارسلانخانلارمۇ هازىر بولدى. مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام گۆھەر چېچىلىپ
تۇرغان سۆزلىرى بىلەن: - ئالىم بولۇپ ئىلىم بىلەن ئەمەل قىلىشتىنمۇ غازات (جەڭ)
قىلىش ياخشى، ھەر كىشى ئىسلام نىيىتىدە ئۆلسە، ئۇ تىرىك ھېسابلىنىدۇ، جەننەتتە
پەيغەمبەرلەر بىلەن پەرقسىز راھەت كۆرىدۇ؛ رۇم (رىم — كىچىك ئاسىيا) نى خوجا
ئابدۇراخمان مۇسۇلمان قىلدى، قەشقەرنى ئوغلۇم سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان
غازى مۇسۇلمان قىلدى، بەربەر شەھىرىنى ئەلى مۇسۇلمان قىلدى،
سىلەر ئاتا - ئوغۇل بىرلىكتە تۇغلۇق تۆمۈرخاننى مۇسۇلمان قىلىڭلار،
تۇغلۇق تۆمۈرخان مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن، ئوغلىڭىز خوجا ئەرشىددىن بەش
نەپەر دوستى بىلەن كۇچادا تۇرسۇن - دەپ ئەمر قىلدى، يەنە: - كۇچا خەلقى
ئۇرۇش قىلماي مۇسۇلمان بولغانلىقتىن، بىر ئەۋلادىمنىڭ كۇچادا تۇرۇشىنى لايىق كۆر-
دۇم - دېدى. شۇنىڭدەك، - مېنىڭ ئەۋلادىمدىن تەقسىرات (كەمچىلىك) ئۆتۈلمىسە، كۇچا
چۆل (ۋەيران) بولمايدۇ - دەپ، ماۋارا ئۇننەھرنىڭ نەزىرىسىنى سىركۇلال نەقشى-
بەندىگە، سەئىد باھاۋىددىن قىلىچقا، ئەبۇ ھەبىس كىبىرغا بەردى؛ قەشقەرنىڭ نەزىر-
نىيازىنى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخانغا، تۇرپاننىڭ نەزىر-نىيازىنى سۇلتان ئەلىپئاتاغا،
يەكەننىڭ نەزىر-نىيازىنى ھەپتە مۇھەممەدان (چىلتەن مازار) غا، ئاقسۇ-
نىڭ نەزىر-نىيازىنى پەتتاھ غازى ۋە مەۋلانە جالالىددىنلارغا، بەربەرنىڭ نەزىر-
نىيازىنى قاراستان پادىشاھ بىلەن ساھابىلارغا، كۇچانىڭ نەزىر-نىيازىنى شەيخ
نىزامىددىن دەھلەۋى بىلەن مەۋلانە ئەرشىددىنگە بەردى. بۇلار قوبۇل قىلىپ تازىم
قىلىشتى، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام دۇئا قىلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن جالالىددىنغا: -
ئەي بالام، سىز شەيخ شاھابىددىننى ئېلىپ بىزنىڭ قېشىمىزغا پاتراق كېلىڭ،
خوجا ئەرشىددىن بېرىپ تۇغلۇق تۆمۈرخاننى مۇسۇلمان قىلسۇن، تۇغلۇق تۆمۈرخان
مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن، ئوغلىڭىز ئەرشىددىن كۇسەنگە كېلىپ شۇيەردە تۇرسۇن-
دېدى - دە، كۆزدىن غايىب بولدى. جالالىددىن ئوغلى ئەرشىددىن ۋە باشقا
دوستلىرىنى چاقىرىپ ۋەسىيەت قىلىپ: - ئەي ئوغلۇم، سىزنىڭ ۋۇجۇدىڭىزنىڭ
چىمرىغىغا پىلىك سېلىپ (تەربىيەت قىلىپ) تەييارلىغانىدىم، ئۇنى تىرىشىپ يورۇ-
تۇڭ، ئەمدى ئاخىرەتكە سەپەر قىلىمەن، تۇغلۇق تۆمۈرخاننى مۇسۇلمان قىلغاندىن
كېيىن، كۇسەنگە بېرىپ ئورۇنلىشىڭ. مەن سىلەردىن رازى، سىلەر بولغاسۇنغا بېرىڭلار،
مەندىن رازى بولۇڭلار - دەپ ۋەسىيەتنى تامام قىلىپ، قۇرئان ئوقۇپ تۇرۇپ
جاننى خۇداغا تاپشۇردى (ۋاپات بولدى). خوجا ئەرشىددىن باشلىق بارلىق

سۇفى ۋە خىزمەتكارلار يىغلىشىپ نالە-زار قىلىشتى، پۈتۈن ئاقسۇ خەلقىنى چاقىرىپ نامىزىغا تەكلىپ قىلدى. شۇ كېچىسى شەيخ شاھابىددىن ھەم ۋاپات بولدى، ھەر ئىككى ئەۋلىيانى دەپنە قىلدى. خەلق تارقىلىپ ئۆز ئۆيلىرىگە كېتىشتى، 40 كۈندىن كېيىن ئۇلارنىڭ قىرىق نەزىرىسىنى بەردى.

ئەرشىددىن ۋەلىنىڭ ئىلىغا تۇغلۇق تۆمۈرخان ئوردىسىغا بېرىپ ئىسلام دىنىغا تەكلىپ قىلىشى

ئەرشىددىن ۋەلى ئاتىسى جالالىددىن ۋاپات بولۇپ 40 كۈندىن كېيىن قىرىق نەزىرىسىنى بېرىپ، تاغ يولى بىلەن يۈرۈپ مۇزات داۋىنىغا بېرىپ، داۋاندىن ئۆتۈپ بولغاسۇن (ئىلى) غا يېتىپ باردى. ئەتىسى تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ ئوردىسىغا كىردى. بۇلارنىڭ قەيەردىن كەلگەنلىكىنى سۈرۈشتۈرگەندىن كېيىن، تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ ئالدىغا ئېلىپ كىردى. تۇغلۇق تۆمۈرخان بىلەن جالالىددىن كىتىكىنىڭ ئەردۆبىل ئايكۆلدە (ئاقسۇدا) كۆرۈشۈپ ۋەدىلەشكەنلىكىنى بايان قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئۇنىڭ ئوغلى ئىكەنلىكىنى تونۇشتۇردى. تۇغلۇق تۆمۈرخان ئۇنى تونۇپ ئۆزىنىڭ ئولتۇرغان تەختىگەتەكلىپ قىلدى، ئەرشىددىن قوبۇل قىلمىدى. تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ 12 جەيساڭ (بەگ) لىرى ھەيران بولۇشۇپ تۇردى. رىۋايەت قىلىنىشىچە، تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ ئالدىدىكى 12 جەيساڭ (بەگ) نىڭ ھەر بىرىنىڭ 1 مىڭدىن ئادىمى بار ئىدى. تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ مۇنتىزىم جەمئىي 6 لەك 90 مىڭ 800 كىشىسى (بىرلەك يۈز مىڭ) بار ئىدى، باشقا قاراچېرىكلىرى سان-ساناقسىز ئىدى. تۇغلۇق تۆمۈرخان ئەرشىددىن ۋەلىدىن ھال سوراپ: - ئاتىڭىز جالالىددىن كەلدىمۇ؟ دەپ سورىدى. ئەرشىددىن جاۋاب بېرىپ: - ئاتام ئاخىرەتكە سەپەر قىلدى، ماڭا قىلغان ۋەسىيىتى بويىچە، ھەم سىزنىڭ ئاتامنىڭ ئالدىدا قىلغان ۋەدىڭىزگە ئاساسلىنىپ كەلدىم - دېدى. تۇغلۇق تۆمۈرخان: - سۆزلىرىڭىز راست - دېدى. ئەرشىددىن ۋەلى تۇغلۇق تۆمۈرخانغا ئىمان تەكلىپ قىلدى، ئۇ قوبۇل قىلىپ «لائىلاھە ئىللەللاھۇ. مۇھەممەدۇن رەسۇلۇللا» (خۇدادىن باشقا خۇدا يوق. مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام خۇدانىڭ بەندىلىرىگە ئەۋەتكەن ئەلچىسى، پەيغەمبىرى) دەپ ئىمان ئېيتىپ مۇسۇلمان بولدى، ئەرشىددىن ۋەلى تۇغلۇق تۆمۈرخاننى تەبرىكلىدى. تۇغلۇق تۆمۈرخان ئۆزىنىڭ بارلاس، ئارلات، دۇغلات قاتارلىق جەيساڭلىرىنى ئىسلامغا كىرىشكە دەۋەت قىلدى. ھەممىسى قوبۇل قىلىپ مۇسۇلمان بولدى، يالغۇز بۇكە جوراس ناملىق پەلۋان ئىمانغا كىرمىدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇزۇن بەس-مۇنازىرىلەر ئۆتكەن

دىن كېيىن، ئەرشىددىن بىلەن چېلىشماقچى بولدى، ئەگەر بۇلارنىڭ قايسى بىرى
يىقىلسا، ئۇ مەغلۇپ بولغان ھېسابلىنىپ، غالىب بولغۇچىنىڭ دىنىغا كىرىشنى ۋەدى-
لەشتى. تۇغلۇق تۆمۈرخان بۇكە جوراسقا غەزەبلىنىپ: — بىز شۇنچە زورلۇق بىلەن
مۇسۇلمان بولدۇق، سەن نېمە دېمەكچى، بىز سېنى بىلمەيمىزمۇ؟ دېدى. ئەرشىددىن
بۇكە باتۇر بىلەن چېلىشتى، ئەرشىددىن بۇكەنى كۆتۈرۈپ يەرگە ئۇرۇپ يىقىتتى،
بۇكە جوراس مۇسۇلمان بولدى، شۇ كۈنى 80 مىڭ كاپىر مۇسۇلمان بولدى. يىراق
قەبىلىلەرگە تۇغلۇق تۆمۈرخان ئادەم بىلەن خەت ئەۋەتتى، ئۇلارمۇ مۇسۇلمان بولدى.
ئەرشىددىن ۋەلى تۇغلۇق تۆمۈرخانغا: — سىز باش بولۇپ بېشىڭلاردىكى جالاڭلارنى
دەرياغا تاشلاڭلار — دېدى. مۇسۇلمان بولغانلار جالاسىنى ئېلىپ دەرياغا تاشلىدى،
دەريا تولۇپ تاشقىن بولۇشقا باشلىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئەرشىددىن ۋەلى تۇغلۇق
تۆمۈرخاننى خەتنە قىلىشنى تەكلىپ قىلغان ئىدى، خوتۇنلاردىن سوراپ بىر تەرەپ
قىلىشماقچى بولدى. خوتۇنلار: — بۇ نەرسىنى خەتنە قىلسا (كېسىلسە)، كىچىك بولۇپ
قالامدۇ — دەپ قوبۇل قىلمىغاندا، قانچىلىك كېسىشنى كۆرسەتتى، خوتۇنلار رازىلىق
بىلدۈرگەندىن كېيىن، ئەرشىددىن ۋەلى سۇلتان ئىسكەندەرگە بۇيرۇدى. ئادەتتىكى
ئۇسۇلدا تۇغلۇق تۆمۈرخاننى خەتنە قىلدى، باشقىلارمۇ بىر — بىردىن ئۆگىنىپ
خەتنە قىلىشتى. ئەرشىددىن ۋەلىنى بىر قانچە كۈن زىياپەت قىلىشتى. تۇغلۇق
تۆمۈرخان بارلىق خەزىنە ۋە مەملىكەت ئەسكەرلىرىنى ئەرشىددىن ۋەلىگە بېغىشلىدى،
ئەرشىددىن ھېچنەرسە ئالمىدى. ئاقسۇ، بەر بەر ۋە كۇچانىڭ ئاخۇن — قازىلىقىنى
مىراس قىلىپ بەردى، بۇنى ھەم قوبۇل قىلماي: — سىزنىڭ ئىسلام دىنىغا كىرىشىڭىز
ھەر ئىككىمىز ئۈچۈن شەرەپلىك — دېدى. شۇنىڭ بىلەن سۇلتان ئىسكەندەرگە كۇچا
ۋە يارسىق ئېرىقىنى بەردى، شەيخ ھۇسەين ئاۋغانغا ئۇكاندا ۋە جاي ئېرىقىنى
بەردى. ئەرشىددىن ۋەلى تۇغلۇق تۆمۈرخان باشلىق باشقىلارغا ئىسلام دىنىنىڭ
قائىدە — تەرتىپلىرىنى ئۆگەتتى. ناماز، روزا، ئۆشرە — زاكات قائىدىلىرىنى ئۆگەتتى.
ئەرشىددىن تۇغلۇق تۆمۈرخاننى ئىسلام دىنى ۋە تەلقەت سىرلىرى بىلەن بىر يىل
تەربىيەت قىلىپ كامالەتكە يەتكۈزدى. ئەرشىددىن بىر يىل ئىلىدا تۇرۇپ ئاقسۇغا
قايتماقچى بولدى، كۇچاغا بېرىشنى تىلىدى، تۇغلۇق تۆمۈرخان قوبۇل قىلىپ 60 كىشى
قوشۇپ، بۇلارنى مۇھاپىزەت قىلىپ كۇچاغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ قايتىشنى بۇيى-
رۇدى. بۇلار داۋاندىن ئېشىپ كۇچاغا خەۋەر كىرگۈزدى، كۇچادىن شەيخ نىزا —
مىددىن دەھلىۋى ۋە كۇچا ھاكىمى ئەمىر ئادىللار چوڭ — كىچىك خەلق بىلەن سۇ-
بېشى دېگەن يەرگە ئالدىغا چىقتى. بۇ چاغدا شەيخ نىزامىددىننىڭ خانىقاسى
تاشقىلار بېغىدا ئىدى، ئۇلارنى شۇ يەرگە چۈشۈردى. ئەرشىددىن ۋەلى تۇغلۇق

تۆمۈرخاننىڭ قوشقان ئادەملىرىنى كىيىندۈرۈپ، ئىززەت ۋە ھۆرمەت بىلەن قايتۇردى. ئەرشىددىن ۋەلى كۇچادا بىر خانىقا بىنا قىلدۇردى. كۇچا خەلقى نەزىر - نىيازىنى ئېلىپ كەلدى، ھەممە خەلق كۆرۈشۈپ تۇغلۇق تۆمۈرخاننى ئىسلام دىنىغا كىرگۈزگەنلىكى بىلەن تەبرىكلىدى ۋە: كاپىردىن قۇتۇلدۇرۇپلا - دېيىشتى. كۇچا خەلقىنىڭ نەزىر - نىيازىنى شەيخ نىزامىددىنغا ئەۋەتىپ بەردى. تۇغلۇق تۆمۈرخان ھەر يىلى ئىككى نەپەر بېگىدىن نەزىر - نىياز ۋە مال - مۈلكىنىڭ زاكىتىنى ئەۋەتىپ تۇراتتى، ئالتۇن - كۈمۈشنىڭ زاكىتىنى ھەم ئەۋەتەتتى. ئەرشىددىن ۋەلى تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ ئەۋەتكەن نەزىرلىرىنى كەمبەغەللەرگە تەقسىم قىلىپ بېرەتتى. شەيخ زۇننۇن، شەيخ ھىلال، شەيخ بىلاللار شەيخ شاھابىددىننىڭ ئوغۇللىرى ئىدى. كۇچا خەلقى ئەرشىددىنگە بەيئەت قىلىپ ئۇنى پىر(ئۇستاز) تۇتتى. ئەرشىددىن شەيخ نىزامىددىنغا بەيئەت قىلدى ھەم ئۇنىڭ قىزىنى نىكاھىغا ئالدى. بۇنىڭدىن ئىككى ئوغۇل تۇغۇلدى، چوڭ ئوغلىغا خوجا ئوبۇلپەتتاھ، كىچىك ئوغلىغا ئەبۇ نەسىر دەپ ئات قويدى. بۇلارنى تەربىيىلىدى. نۇرغۇن تالىپلارنى ئوقۇتۇپ 76 كىشىنى موللا ئالىم قىلىپ يېتىشتۈردى، 237 كىشى ئوتتۇرا دەرىجىلىك موللا بولدى. تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ ئۈچ ئوغلى بار ئىدى، ئۇ مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن، چوڭ ئوغلىغا خىزىر خوجا خان، ئوتتۇرانچىسىغا ئىلياس خوجا خان، كىچىكىگە چىن تۆمۈرخان دەپ ئات قويغان ئىدى. تۇغلۇق تۆمۈرخان ئوغۇللىرىغا ۋە بەگلىرىگە ۋەسىيەت قىلىپ: - مەن ۋاپات بولغاندىن كېيىن، كۆسەنگە بېرىپ پىرىم ئەرشىددىندىن مەسلىھەت ئېلىپ ئىش قىلىڭلار، يۇرت مۇنقەرز بولمىسۇن، ئوغۇللىرىمنىڭ قايسىبىرىنى مەملىكەتكە پادىشاھ قىلسا، شۇ پادىشاھ بولسۇن - دەپ تاھارەت ئېلىپ ئەرىبابلىرى بىلەن خوشلىشىپ، نامازغا سەجدە قىلىپ تۇرۇپ جانىنى خۇداغا تاپشۇردى. پۈتۈن خەلق يىغلىشىپ خاننى «شەھرى خامۇشان»دا دەپنە قىلدى. نەزىرىسىنى بېرىپ مەسلىھەتلىشىپ كۇچاغا كىشى ئەۋەتمەكچى بولۇشۇپ، خىزىر خوجىنىڭ پىكرى بىلەن ئەمىر خۇدا دوستنى ئەۋەتتى. ئەمىر خۇدا دوست 30 كىشى بىلەن 100 ئات، 500 كالا، 1000 تۇياق قوي، 50 تۆگە، 15 قۇل ئېلىپ، نۇرغۇن تۆھپىلەر بىلەن يولغا چىقىپ، سەككىز كۈندە قارانۇر يولى بىلەن كۇچاغا كەلدى. ئەمىر خۇدا دوست ئىلىدىكى ئەمىرلەرنىڭ سالىمىنى يەتكۈزدى. ئەمىر خۇدا دوست كېلىشتىن بۇرۇن، ئەرشىددىن تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى بىلىپ نەزىر ئۆتكۈزگەن ئىدى. ئەمىر خۇدا دوست ئېلىپ كەلگەن نەرسىلەرنى ئىلىم ئەھلىگە، كەمبەغەللەرگە ئۈلەشتۈرۈپ بېرىپ يەتتە كۈندىن كېيىن، خىزىر خوجا خاننى تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ ئورنىدا پادىشاھ بولسۇن - دەپ رۇخسەت بەردى ھەم ئەمىر خۇدا دوستقا: - سىز ۋەزىر بولۇڭ. چۈنكى سىزنىڭ ئاتىڭىز

خىزىر خوجا خاننىڭ ئاتىسىغا ۋەزىر ئىدى، ئىلياس خوجا خان ئاقسۇغا پادىشاھ بولسۇن، چىن تۆمۈرخان بەر بەرگە پادىشاھ بولسۇن، كۇسەنگە ھازىرقى ئەسرى ئادىل لايىق - دېدى. ئەمىر خۇدا دوست كۇچادىن قايتىپ ئىلىغا بېرىپ، ئەرشىددىنىنىڭ سالىمىنى ۋە بەرگەن مەكتۇپىنى خىزىر خوجاخانغا تاپشۇردى. شۇنىڭ بىلەن خىزىر خوجا خان ئاتىسىنىڭ ئورنىدا خان بولۇپ ئولتۇردى، خەلققە ئادالەت قىلدى. ئىلياس خوجا خاننى ئاقسۇغا ئەۋەتتى، چىن تۆمۈرنى بەربەرگە ئەۋەتتى. چىن تۆمۈر ھەم ئادالەت يۈرگۈزدى. بەر بەر ئاۋات بولۇشقا باشلىدى. ئىلياس خوجا خان ھاۋايى - ھەۋەس (كەيپ - ساپا) غا بېرىلدى. كۆپ ئۆتمەي، ئاقسۇدا ۋابا پەيدا بولۇپ چۆل بولۇپ قالدى. ئىلياس خوجا خان ئىلىغا قايتىپ بېرىپ، ئاكىسى خىزىر خوجا خاننىڭ يېنىدا تۇردى. كېيىن خىزىر خوجا خان ئىلياس خوجا خانغا تۇرپاننى بەردى. ئىلياس خوجا خان تۇرپانغا خان بولۇپ كۆپ ئۆتمەيلا ۋاپات بولدى، يەمشى دېگەن يەرگە دەپنە قىلىندى.

ئەرشىدىن ۋەلى ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرىنىڭ بەزى ئەھۋاللىرى توغرىسىدا

مەۋلانە ئەرشىددىننىڭ ئىككى ئوغلى چوڭ بولۇپ ئۆيلىنىش يېشىغا يەتتى، بۇلارنىڭ ھەر بىرىنىڭ ئالاھىدە خۇسۇسىيەتلىرى بار ئىدى. خوجا ئوبۇلپەتتاھنى ئوبدان كىشىنىڭ قىزىغا ئۆيلەپ قويدى، خوتۇنى ھامىلدار بولۇپ بىر ئوغۇل تۇغدى، جامالدا ئىككىنچى يۇسۇپ ئىدى، بۇنىڭ ئېتىنى خوجا ئەخمەت قويدى. بۇ ئارىدا شەيخ نىزامىددىن كېسەل بولۇپ 97 ياشتا ۋاپات بولدى. ئۆز خانىقاسىغا دەپنە قىلىندى. شەيخ نىزامىددىن ۋاپات بولۇپ 9 ئايدىن كېيىن، مەۋلانە ئەرشىددىن ۋاپات بولدى. ئۇ ئۆلۈشتىن بۇرۇن ۋەسىيەت قىلىپ، ئۆز ئورنىنى چوڭ ئوغلى ئوبۇلپەتتاھقا بەردى ۋە: - ئەردەۋىل كۇسەننى قوللىسۇن، ئەبۇ نەسرگە جالىشىن — تۇرپاننىڭ خوجالىقىنى بەردىم، شەيخ ھۇسەين ئاۋغانىغا بۇگۇرنى، يېكسارنى بەردىم - دېدى. خەلققە نۇرغۇن نەزىر بەردى. ئەرشىددىننى ھەم ئۆز خانىقاسىدا دەپنە قىلدى. بۇ چاغلاردا تۇرپانغا ئوبۇلمۇزەپپەر ھاكىم ئىدى. ھاكىمنىڭ مۇسۇلمانلىقى بىلەن تۇرپان خەلقى ئۆزىگە خوجا قىلىش (دۇئا گۇي قىلىش) ئۈچۈن، كۇچاغا خەت يېزىپ، تۇرپاندا تۇرۇپ دۇئا قىلىپ بېرىشكە خوجىلاردىن بىرىنى تەكلىپ قىلدى ۋە قازى موللا مۇھەممەت شېرىپنى 10 نەپەر كىشى بىلەن ئەۋەتتى. تۇرپاندىن چىقىپ تاغ - داۋاننى بېسىپ ئۆتۈپ، 36 كۈندە كۇسەنگە كەلدى. ئۇلارنى كۇتۇۋالغاندىن كېيىن مۇسلىھەت قىلىشىپ، ئەبۇ نەسر خوجىنى 17 ياش ۋاقتىدا تۇرپانغا خوجا قىلىپ ئەۋەتتى. نەسىھەت قىلىپ: - ئەي قېرىندىشىم، بىزنىڭ ئىشىمىز خەلقنى دىن

يولىغا باشلىماقتۇر، تۇرپان ھەم ئىسلام شەھىرىدۇر، بېرىڭ - دەپ، 14 كىشى ئۇزۇ-
تىپ قويىدى. بۇلار يولغا چىقىپ، كورلا خەلقىنى ئۆزىگە مۇرىت قىلىپ ئۆتۈپ تۇرپانغا
كەلدى. «كۆمۈش ئاقما» دېگەن يەرگە كەلگەندە ئادەم ئەۋەتتى، بىر مىڭچە خەلق
سۇ بېشىغا ئالدىغا كەلدى. ئوبۇلمۇزەپپەر باشلىق پۈتۈن چوڭلار توقسۇنغا ئالدىغا
كەلدى، خوجا ئەبۇ نەسىرنى زىيارەت قىلدى، تۇرپانغا ئېلىپ بېرىپ ئولتۇرغۇزدى.
ئۇنىڭغا ئاتاپ بىر خانىقا سېلىپ تۇرغۇزدى. تۇرپان خەلقى مۇرىت بولۇپ بەيئەت
قىلدى، قۇمۇل خەلقى ھەم كېلىپ بەيئەت قىلدى. تۇرپان ھاكىمى مۇزەپپەرنىڭ
قىزىنى توي قىلىپ خوجىغا بەردى. تۇرپان ئاۋات بولۇشقا باشلىدى. شەيخ ھۈسەين
ئاۋغانى قىرىپ كەتتى، ۋاپات بولۇپ ساھابە جانبازنىڭ يېنىغا دەپنە قىلىندى.
بۇ كىشىنىڭ ئۈچ نەۋرىسى كۆچۈپ كېلىپ ئوكەندە جاي ئېرىقتا ئورۇنلاشتى. سۇلتان
ئىسكەندەر يارلىقتا ئورۇنلاشتى. خوجا ئوبۇلپەتتاھقا ئاتىسى ئەرشىددىندىن خەۋەر
كەلدى: - ئەردەۋىلنى ئاۋات قىلىش ۋاقتى يەتتى، سىز شۇيەردە بولۇڭ، ئەردەۋىل
ئاۋات بولغاندىن كېيىن، خىزىر خوجاخان خىتايغا بېرىپ شېھىت بولىدۇ، بۇ ۋاقىتتا
كىمنىڭ پادىشاھ بولۇشىنى سىزدىن سورايدۇ. خىزىر خوجا خاننىڭ ئوغلى
ئەلىشىر سۇلتان خان بولسۇن. ئەردەۋىل ئاۋات بولغاندىن كېيىن، ئەلىشىر سۇلتاننىڭ
ئوغلى ئۇۋەيس سۇلتاننى تەكلىپ قىلىپ ئەردەۋىلگە خان قىلىڭ، سىز تەرىقەت
(ئىشانلىق) ئىشى بىلەن مەشغۇل بولۇڭ، ئۇۋەيس سۇلتان يەتتە يىل خان بولۇپ
يامان ھەرىكەت قىلىپ دادامدىن (روھىمدىن) ئېتىلىپ ئۆلىدۇ، ئورنىغا ئوغلى ئەلىشىر-
سۇلتاننى خان قىلىڭ - دېدى. بۇ بىشارەت بىلەن ئوبۇلپەتتاھ خوجا ئەردەۋىلگە
يۆتكىلىپ، 500 ئادەمنى ماشار قىلىپ كۆچا خەلقى بىلەن خوشلىشىپ ئەردەۋىلگە كەلدى.
قاراپ كۆرگەندە، يارنىڭ تۆۋى جاڭگال (ھازىرقى ئاقسۇ كونا شەھەر) ئىدى. بۇ
ئەھۋال يامان بولدى - دەپ، ئاقسۇ بوغىزى (سۇ ئېغىزى) نى توستى، ئىككى تاغنىڭ
ئارىسى سۇغا تولدى، تۇغاننى ئېچىپ قويۇپ بەردى. سۇنىڭ دولقۇنىدا بىر موللا
بىلەن بىر موگغۇل ئاقتى. ھەزرىتى ئوبۇلپەتتاھ خوجا: - موللىنى تۇت! موگغۇل
ئاقسۇ (ئاقسۇن) - دېدى، شۇنىڭ بىلەن موللىنى تۇتۇۋالدى، موگغۇل ئېقىپ كەتتى.
بۇ سەۋەبلىك بۇ يەر (ئەردەۋىل) شۇندىن باشلاپ «ئاقسۇ» دەپ ئاتالدى. شەھەرگە
«ھىسار» (قورغان) سېپىل سالماقچى بولۇپ، ئۈچ قورغان قىلدى، بۇلار: سەييار
ھىسارى (سەييار قەلئەسى)، موغال (موگغۇل) قەلئەسى. خوجا ھىسارى (خوجاقەلئەسى)
دىن ئىبارەت. ماشارچىلارغا ياغاچ ئەكەلدۈرۈپ ئۆي سېلىپ ئولتۇردى. بۇ خەۋەر
ئەتراپقا ئاڭلاندى. بىر ئەۋلىيا كېلىپ: - بىر يىلدا 1000 ئۆيلۈك بولىدۇ - دېدى.
خوجا ئىلىمغا (خانغا) ئادەم ئەۋەتىپ، ئەلىدىكى ئەردەۋىلىلىك (ئاقسۇلۇق) لارنى

چاتىرىپ 400 ئۆيلۈك ئاھالىنى ئېلىپ كەلدى، بۇلار يارنىڭ ئاستىغا ئۆي سېلىپ ئولتۇردى، بۇلاردىن 50 ئۆيلۈك كىشىنى ئالۋان - سېلىقتىن ئازاد قىلىپ ئايكۆلگە كۆچۈرۈپ ئاپىرىپ. جالالىددىن كىتىكى مازىرىدىن خەۋەر ئېلىشقا قويدى، شۇنىڭ بىلەن ئاقسۇ ئاۋات بولۇشقا باشلىدى.

چىن تۆمۈر خاننىڭ ۋاپات بولغان خەۋىرى

ئوبۇلپەتتاھ خوجا خەلققە ۋەز - نەسىھەت ئوقۇپ تۇراتتى، بەربەردىن چىن تۆمۈرخان ۋاپات بولدى دەپ خەۋەر كەلدى. خوجا دەرھال يولغا چىقىپ بەربەرگە تېز يېتىپ كەلدى. لېكىن چىن تۆمۈرخان تېخى ھاياتى ئۈزۈلمىگەن ئاخىرقى ۋاقتى ئىدى، كۆرۈشتى، جان بەردى. چىن تۆمۈرخاننى شۇ كۈنى تەييارلاپ، ئەتىسى چاھار باغ تۆپىسىگە دەپنە قىلدى. ئەمما خىزىر خوجا خانغا ئادەم ئەۋەتتى، خىزىر خوجا خان ئاڭلاپ، ئالدىراپ ئىنتايىن تاقەتسىزلەندى، چۈنكى شۇ چاغدا خىتايغا چېرىك ئېلىپ بېرىشقا يۈرۈش قىلغان ئىدى.

خىزىرى خوجا خاننىڭ خىتايغا چېرىك ئېلىپ يۈرۈشى

خىزىر خوجا خان يولغا چىقىپ 12 كېچە - كۈندۈز يول يۈرۈپ تۇرپانغا كەلدى. ئەلياس خوجا خاننىڭ ئالتۇننى (جەسەتنى) زىيارەت قىلىپ شەھەر ئالدىغا چۈشتى. ئەبۇ نەسىر خوجا بىلەن ئوبۇلمۇزەپپەر ھاكىم باشلىق خەلقلەر خانغا كۆرۈنۈش قىلدى، ھاردۇق سورىدى. خىزىر خوجا خان ئورنىدىن تۇرۇپ كۆرۈشۈپ خوجىدىن ئەھۋال سورىدى. خىزىر خوجا خان ئوبۇلمۇزەپپەر ھاكىمغا رازىلىق بىلدۈردى. تۇرپان خەلقى خاننى قارشى ئالدى. خان ئۈچ كۈن تۇرۇپ، خوجىنى ئۆزىگە ھەمرا قىلىپ، ئوبۇلمۇزەپپەرنى 1000 ئادىمى بىلەن بىرلىكتە ئېلىپ ماڭدى. ئۇلار قۇمۇلغا بېرىپ، قومۇل ھاكىمى ئەركە تاي بەگنى ئاتلاندۇرۇپ 60 كىشى بىلەن ھەمرا قىلدى. بۇلار خىتايغا باردى. رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، خىتاينىڭ «ئون ئۈچ بۇرجۇك» دىن يەتتە بۇرجۇكىنى ئالدى، ئالتە بۇرجۇك «خانبالىق» (خان شەھىرى) ئىدى، شەھەرنى مۇھاسىرە قىلىپ تۇردى. خاقان چىن ھەم چېرىكىنى تەييارلاپ چىقتى. بۇ ئىككى تەرەپنىڭ لەشكەرلىرى بىر - بىرىگە قارشى سەپ تۈزدى، ئاقىۋەت ئەڭ قاتتىق جەڭ بولۇپ، ئاققان قانلار ئاتلارنىڭ تىزىغىچە كەلدى. ئۇرۇش باشلىنىپ 15 - كۈنى، خىزىر خوجا خان ئەبۇ نەسىر خوجىغا: - ئەي خوجام، ئىككىمىز ھەم قورال ئېلىپ ئۇرۇشقا كىرەيلى - دەپ تەييارلاندى. خاننىڭ ۋەزىرى ئەمىر خۇدا دوست، مۇزەپپەر

ھاكىم ھەممىسى ئۇرۇشقا كىردى. خاقان چىن چىداشلىق بېرەلمەي شەھەرگە قاچتى. ئىسلام ئەسكىرىدىن 1000 ئادەم خاقان چىن ئەسكەرلىرى بىلەن ئارىلىشىپ شەھەرگە كىردى. خاقان چىن ئۇلارنى ئۆلتۈرمەكچى بولغاندا، ئۇلار: - بىزنى ئۆلتۈرمەي بىر ئايماق (يۇرت) قىلىپ قويۇڭ، سىزگە پۇقرا بولايلى - دېدى. ئۇ بۇ پىكىرنى قوبۇل قىلىپ، ئۇلارنى بىر ئايماق قىلىپ قويدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، تۇڭگانلار شۇلار دېيىشىدۇ. ئۇرۇش داۋام قىلىۋاتاتتى، ئاخىرى خىزىر خوجا خان ۋە ئەبۇ نەسىر خوجىلار شېھىت بولدى، ئەمىر خۇدا دوست قاتارلىق ئەمىرلەر كېلىپ خان ۋە خوجىنىڭ جەسىتىنى ئېلىپ قايتتى. خىزىر خوجا خاننىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى خاقان چىن ئاڭلاپ سېھىر (جادۇگەرلىك) قىلىپ جۇدۇن - بوران چىقاردى، بۇ جۇدۇن بىلەن ئەسكەر باشلاپ كېلىپ ھۇجۇم قىلىپ، ئىسلام لەشكىرىنى تارمار قىلىۋەتتى. ئەمىر خۇدا دوست بىلەن تۇرپان ھاكىمى مۇزەپپەر، قۇمۇل ھاكىمى ئەركتايلار خىزىر خوجاخان ۋە ئەبۇ نەسىرنىڭ جەسىتىنى 7000 كىشى بىلەن مۇھاپىزەت قىلىپ ئېلىپ چىقىپ، ئەبۇ نەسىر خوجىنى دەپنە قىلدى، خىزىر خوجا خاننى ئىلياس خوجا خاننىڭ يېنىغا دەپنە قىلدى، شۇنىڭ بىلەن قايتىپ كەتتى. ئەلىشىر سۇلتان ئاتىسى ئۆلۈپ كۆپ يىغلىدى، ئەمىرخۇدادوست مەسلىھەت كۆرسىتىپ: - ئالدى بىلەن خاننىڭ نەزىرىسىنى ئۆتكۈزەيلى، ئاندىن تېزرەك تەييارلىق قىلىپ ئەلىشىر سۇلتاننى پادىشاھ قىلايلى. باشسىز قالدۇق، تۆرىسىز يۇرت باشسىز تەنگە ئوخشاشتۇر، دېپسەلگەن تۇپراقتۇر، ئەتراپىمىزدىكى دۈشمەن كۈچى يەتمەسلىكتىن چارىسىز تۇرغان ئىدى، ئەگەر بىر سوغۇق شامال چىقسا، ئەھۋال يامان بولىدۇ - دەپ، 1000 قوي، 100 كالا، 50 ئات سويۇپ يۇرتقا ئاتاپ نەزىر بەردى. نۇرغۇن سوغات بىلەن بۇكە پايەندىنىڭ ئوغلى خوجا قۇل مىرزىنى 14 كىشى قوشۇپ ئاقسۇغا ئوبۇلپەتتاھ خوجىغا ئەۋەتتى. ئاقسۇغا كېلىپ ئوبۇلپەتتاھ خوجا بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن، ئەھۋال سورىشىپ ئەلىشىر سۇلتاننىڭ سالىمىنى يەتكۈزدى ۋە مەكتۇپىنى تاپشۇردى. ئوقۇپ كۆرۈپ، خىزىر خوجا خاننىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى بىلىپ ھەسرەتلەندى. بۇلارنى ئۈچ كۈن زىياپەت قىلىپ، تۆتىنچى كۈنى تۆھپە - پىشكەشلەر قويۇپ قايتىشقا رۇخسەت قىلدى ۋە «ئەلىشىر سۇلتان خان بولسۇن، ئەمىر خۇدا دوست ئاتالىق (ۋەزىر) بولسۇن، سىز (خوجا قۇلى مىرزا) ئىشىكئاغا بولۇڭ، ئۇۋەيس سۇلتان ئاقسۇغا خان قىلىنسۇن، بارلاسنىڭ ئوغلى تۇركتاي مىرزىنى ھاكىم، دۇغلاتنىڭ ئوغلى مىڭبېشى مىرزىنى ئىشىكئاغا قىلىپ ئەۋەتسۇن، ئارلاتنىڭ ئوغلىقۇندۇز مىرزىنى بەربەرگە ھاكىم قىلىپ ئەۋەتسۇن» دەپ نامە (مەكتۇپ) يېزىپ مۆھۈر بېسىپ بەردى. خوجا قۇلى مىرزا نامەنى ئېلىپ يۇرتنىڭ ئىچىدە ئەلىشىر سۇلتانغا تۇتۇپ بەردى، ئوقۇپ جان دىلى بىلەن قوبۇل

قىلدى. ئەتىسى شەھەرنى زىننەتلەپ مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ، خانلىق تاجىنى بېشىغا كىيىپ ئەلىشىر سۇلتان خان بولدى، ئەمىر خۇدا دوست ۋەزىر بولدى. خوجا قۇلى مىرزىنى ھاكىم قىلىپ ئىشكىلىغا قىلدى. بەگچەك بەگ قېرى ئىدى، ئۇنى قازى قىلدى. شۇنىڭدەك ھەركىمگە ئۆز لايىقىدا ۋەزىپە تەيىنلىدى. زارغۇن باخشى دېگەن كىشى ئۆلۈپ ئورنى ئۈزۈلدى، ئالتۇن باخشى ۋە تارغۇن باخشىلار قېرىغانلىقتىن. ئىستىپا بېرىپ: - ئەمدى بىز ئات چېپىپ يۈرەلمەيمىز، يىگىتلىكىمىزدە ئاتا - بوۋىمىزغا خىزمەت قىلغان ئىدۇق، ئورنىمىزغا ئوغۇللىرىمىز خىزمەت قىلسۇن، بىز ئاقسۇغا بېرىپ ئۆمۈر كەچۈرەيلى - دېدى. بۇلارنىڭ ئىستىپاسى قوبۇل قىلىنىپ، ئوغلى كۈمۈش باخشى بىلەن تارغۇن باخشىنىڭ ئوغلى تىتۇن باخشىلار ئەلىشىرخاننىڭ قېشىدا قالدى. ئۇلار ئۇۋەيس سۇلتان بىلەن ئاقسۇغا كەتتى. تۈركمىتاي مىرزىنى ئىشكىلىغا، قۇندۇز مىرزىنى بەربەرگە ھاكىم قىلىپ، ئۇ ۋەيس سۇلتاننى ئاقسۇغا خان قىلىپ 300 كىشى قوشۇپ بەردى. مىرزداۋانغا كېلىپ ئاقسۇغا خەۋەر بېرىلدى، ئوبۇلپەتتاھ خوجا پۈتۈن خەلقنى ئالدىغا ئەۋەتتى، خوجا شەھەردە چوڭ ئەربابلار بىلەن خۇشاللىق ناغرا - سۇنايلارنى چالدۇردى، ئۇۋەيس خاننىڭ ئالدىغا كىتەكلەر كەنتىگە» ① چىقتى، خان بىلەن كۆرۈشتى، خوجا خاننىڭ يۈزىگە سۆيۈپ: ھارماڭ بالام - دېدى. خەلقلەر خانغا تازىم قىلىشىپ تۇردى. شەھەرگە كىرگەندىن كېيىن، ئۇۋەيس خان ئالدى بىلەن خوجا ئوبۇلپەتتاھنىڭ خانىسىگە چۈشۈپ، ئاندىن خانلىق ئوردىغا باردى. قۇندۇز مىرزا بەربەرگە كەتتى. خان باشلىق خەلقلەر ئوبۇلپەتتاھ خوجىغا بەيئەت قىلىپ «مۇرىت» بولدى. كۈچادىن ئەخمەت خوجىنى ئالدۇرۇپ كەلدى. ئۇۋەيس خان تېخى ئۆيلەنمىگەن ئىدى، چىن تۆمۈرخاننىڭ «مەلىكە قارىئىد خېنىم» دېگەن قىزىنى توي قىلىپ ئېلىپ بەردى. ئەخمەت خوجىغا چىن تۆمۈرخاننىڭ «سودانە خېنىم» دېگەن قىزىنى بەردى. بۇ ئىككى خېنىم ھامىلدار بولۇپ، ھەر ئىككىلىسى ئوغۇل تۇغدى. ئۇۋەيس خاننىڭ ئوغلىغا يۇنۇس سۇلتان، ئەخمەت خوجىنىڭ ئوغلىغا خوجا پەخرىددىن دەپ ئات قويدى. بۇ ئىككى ئوغۇل بىللە تەربىيىلىنىپ بىللە ئۆستى. ئۇۋەيس خان ئاقسۇدا يەتتە يىل خان بولۇپ تۇردى.

---

① كىتەكلەر كەنتى — خوجىنىڭ يۇقىرى بوۋىسى بولغان مەۋلانە جالالىددىن كىتىكى بىلەن كىتىك شەھىرىدىن ئەگىشىپ كېلىپ كۆپەيگەن 15 كىشىنىڭ ئەۋلادى ئولتۇراقلاشقان يېزا - ت.

ھىندىستانلىق سودىگەر سەئىدىن باينىڭ خوتۇنى «ئاغا سوسەن» بىلەن ئۈۋەيس خاننىڭ تېپىشىشى ۋە ئۈۋەيس خاننىڭ ئاقىۋىتى

ھىندىستاندىن كەلگەن سودىگەر سەئىدىن باينىڭ بىنگاللىق «ئاغا سوسەن» ئىسىملىك بىر خوتۇنى بولۇپ، ئۇ مەككار، ھىلىگەرلىكتە بارلىق ئادەملەرنى ئالدايتتى. سەئىدىن باي سودىگەرچىلىك بىلەن بىر تەرەپكە كەتكەندە، ئۇ خوتۇن ئۆيىنىڭ دەرىزىسىدىن چوڭ كوچىغا قاراپ ئولتۇرغان بىر كۈنى، ئۈۋەيس خان ئوۋ ئوۋلاش ئۈچۈن چىقىپ، بۇ خوتۇننى كۆرۈپ قالدى ۋە ئۇنىڭ ئىشىق - مۇھەببەت ئوتى كېلىپ ئۈۋەيس خانغا تەگدى (ئاشىق بولدى). ئۈۋەيس خان ئۆز ئادەملىرىدىن بىر يىگىتنى ئۇ خوتۇننىڭ ئېرى بار - يوقلۇقىنى، ئەھۋالىنى ئۇقۇشقا ئەۋەتتى ھەم: - ئەگەر ئېرى بولمىسا، سەن تەييارلىق كۆرۈپ، مەي ئېلىپ كىرىپ بىر ئۆينى تەييارلاپ قوي - دەپ بۇيرۇدى. ئۈۋەيس خان ئوۋدىن قايتقاندا، خەلقتىن تارتىنىپ ئۆتۈپ كەتتى. بۇ خوتۇنمۇ خانغا مۇھەببەت باغلاپ ئارزۇ قىلىپ يۈرگەن ئىدى. دەل ئۈۋەيس خاننىڭ ئۆتىدىغان كۈنىنى بىلىپ، يۈز - كۆزىگە گىرىم قىلىپ قاراپ تۇرغان ئىدى. خان ئەۋەتكەن يىگىت كېلىپ ئۆينى مەخپىي قىلىپ، ئۈۋەيس خاننىڭ غەرىزىنى خوتۇنغا بايان قىلدى. خوتۇن خۇش بولۇپ، بۇ خەۋەر ئېلىپ كەلگەن يىگىتكە بىر چوڭ گۆھەر بەردى. يىگىت چىقىپ كېتىپ، بىر قاپاق مەي ئېلىپ بىر يەرگە قويۇپ، ئۆزى خانغا خەۋەر قىلدى. خان كەچ كىرىش بىلەن خوتۇننىڭ ئۆيىگە كەلدى، شۇ كېچىسى بۇ خوتۇن بىلەن پىيالە (رومكا) سوقۇشتۇردى، يېرىم كېچىگىچە ئىچىشىپ مەستلىك ھالدا يېتىپ «قىلىدىغاننى قىلدى ....».
ئۈۋەيس خان ئۇخلاپ چۈشىدە جالالىددىن بۇخارىينى كۆردى، ئۇنىڭ قولىدا بىر تال ئوقيا ئوقى بار ئىدى، ئۇ كېلىپ: - بەدبەخت! سەن شاھ بولۇپ خەلق ئۈستىدە تۇرغان ئادەم، ئارانلا ئاۋات بولغان بۇ شەھەرنى ۋەيران قىلامسەن ؟ دەپ ئوقيا بىلەن خاننى ئاتتى، ئوق تېگىپ كۆكرىكىدىن يېرىپ چىقىپ كەتتى. خان چۆچۈپ ئويغىنىپ پۇشايمان قىلدى، ئوردىسىغا كېلىپ تاھارەت ئېلىپ (تازىلىنىپ) مەسچىتكە چىقتى، جامائەتكە كۆرگەن چۈشىنى سۆزلىدى: - مەن ھەم ئۆلۈرمەن - دەپ تۇرۇپلا ئاغزىدىن قان كېلىپ ئۆلدى. ئوبۇلپەتتاھ خوجا ئاڭلاپ كېلىپ، نامىزىنى ئۆتەپ يار بېشىدا دەپنە قىلدى، شۇ كۈنى ئەلشىرخانغا ھەم خەۋەر ئەۋەتىلدى. قىرقى نەزىرىسىنى بەرگەندىن كېيىن، يۇنۇس سۇلتاننى خانلىققا ئولتۇرغۇزدى. ئوبۇلپەتتاھ خوجا كۇچاغا قايتىپ كەلدى. يۇنۇس خان شاھلىق قىلىپ شەرىئەتكە كۈچ چىقاردى، ئەخمەت خوجا ئىشانلىقىنى راۋاجلاندۇردى، مەسچىت، مەدرىسلەر كۆپەيدى. ئوبۇلپەتتاھ كۇچاغا كەلگەندە،

كۇچا ھاكىمى ئەمىر ئادىلبەگ 97 ياشقا يەتكەن ۋاقتى ئىدى. ئوبۇلپەتتاھ بىلەن ئەمىر ئادىل كۆرۈشۈپ شۇ كېچىسى ئەمىر ئادىلبەگ ۋاپات بولدى، ئەتىسى ئورنىغا ئەبۇ سەئىد بەگنى ھاكىم قىلدى. ئارىدىن كۆپ ئۆتمەيلا، ئوبۇلپەتتاھ خوجا ۋاپات بولدى، دەپنە قىلىنغاندىن كېيىن، ئىبنى يۇسۇپ خوجا ناملىق خەلىپىنى ئوبۇلپەتتاھ خوجىنىڭ ئورنىغا ئولتۇرغۇزدى.

يۇنۇسخاننىڭ ئوۋغا چىقىشى، «بەربەر» گە «ئۈچ» دەپ ئىسىم بېرىشى ۋە باشقا ۋەقەلەر

يۇنۇسخان قىش كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ئوۋغا چىقىپ بەربەرگە باردى. ئوۋغا باشلىغان كىشىنىڭ ئىسمىنى تاپالماي يۇنۇس «ئۈچ بېشى» دەپ چاقىردى. شۇنىڭدىن باشلاپ بەربەرنىڭ ئىسمى «ئۈچ» دەپ ئاتىلىشقا باشلىدى. «بولغاسۇن» شەھىرى چۆل قالدى، ئۇنىڭ سەۋەبى — ئەلىشىرخان ۋاپات بولغاندىن كېيىن، يۇرت باشلىقسىز قالدى. ئەمىر خۇدادوست ۋەزىر ئەلىشىرخاننىڭ داغىدا ھەسرەت چېكىپ دۇنيانى تاشلاپ (تەركىدۇنيا بولۇپ) مەككىگە كېتىپ، شۇ يەردە ۋاپات بولدى. يۇنۇسخان دىن ئىشلىرىغا ئەھمىيەت بېرەتتى. خوجا ئەخمەت ئىشانلىقنى راۋاجلاندۇردى. بۇ جەرياندا قازاق، قارا قالپاق ۋە قاتاغان بىلەن ئارىلاشتى، ئۇرۇش - چېپىشلار بولدى. پادىشاھ ئەمەلدارلىرىنىڭ 12 ئۇرۇق مىرزىلىرى بۆلۈنۈپ ئاقسۇغا ۋە كۇچاغا ماڭدى، «ھېچ موللا قالمىدى». ئاقسۇدىكى يۇنۇسخان بۇۋىسى ئەلىشىرخاننىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى ئاڭلاپ ۋە ئەمىر خۇدادوستنىڭ جەندە كىيىپ جەمئىيەتتىن ئۈزۈلۈپ مەككىگە كەتكەنلىكىنى بىلىپ، قازاقتا چېرىك (ئەسكەر) ئېلىپ بارماقچى بولدى، ئەخمەت مەنئى قىلدى، قوبۇل قىلمىدى. «بەدەل» داۋىنىدىن ئېشىپ قازاقلار ئۈستىگە بېرىپ، ئون كۈن جەڭ قىلىپ، 11 - كۈنى يۇنۇسخان قۇربان بولدى. خاننىڭ جەستىنى ئېلىپ كېلىپ يار بېشىدا دەپنە قىلدى. يۇنۇسخاننىڭ ئوغلى سۇلتان ئەخمەتنى خان قىلىپ كۆتۈردى، بۇنىڭ مەملىكەتنى ئوبدان باشقۇردى. 17 ياشتا خانلىققا ئولتۇرۇپ، خوجا ئەخمەتنىڭ چىن تۆمۈر خاننىڭ قىزى سودانە خېنىمدىن بولغان قىزى خەدىچە سۇلتان بىكەمنى ئەخمەتخانغا توي قىلىپ بەردى، بۇ قىز ئاجايىپ چىرايلىق ساھىپجامال ئىدى. بۇ چاغدا خوجا ئەخمەت ۋاپات بولۇش ئالدىدا ئوغلى مۇھەممەت پەخرىددىننى ئۆز ئورنىغا خوجا ۋە ئىشانلىققا ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ ۋاپات بولدى. رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، دۇغلاتنىڭ نەۋرىسى نەزەر مىرزا: - ماڭا ئوبۇلپەتتاھ خوجامدىن مۇنداق بىشارەت (خەۋەر) بولدى: سەن بېرىپ تاتار خەلقىنى كۆچۈرۈپ،

زەرەپشان دەرياسىدىن كېمە بىلەن ئۆتكۈزۈپ، تۈمشۇق ساراي (يەكەننىڭ غەربىي شى-
مال تاغ رايونى) نىڭ ئۇ تەرىپىدە، خىتاي تېمىنىڭ بۇ تەرىپىدە يارنىڭ بېشىدا قور-
غان سېلىپ ئولتۇرغۇزۇپ، «تاتار» ① خەلقىگە ئۆزەڭ سەردار (باش) بولۇپ ئولتۇر-
غىل» - دېدى، شۇنىڭدەك - «ئۇ يەردىن بەرىكەت (پاراۋانلىق) كەم بولمايدۇ، قەش-
قەرنىڭ پايتەختى ھەم ئەشۇ يەر بولىدۇ، مۇندىن كېيىن پادىشاھلارنىڭ ۋە تەر-
ىقەت پىر (ئۇستاز) لىرىنىڭ تۇرار جايى بولىدۇ، ئۇ يەرگە «يەركەند» دەپ ئات قوي-
غىن - دەپ بۇيرۇدى. مەن شۇ يەرگە بارىمەن، دۇئا قىلىپ رۇخسەت بەرسەڭلار -
دېدى. خوجا پەخرىددىن خۇشال بولۇپ تاتار خەلقىگە نامە (مەكتۇپ) يازدى، 30
كىشىنى قوشۇپ قويدى. نەزەر مىرزا يېتىپ بېرىپ، تاتار خەلقىگە خوجا پەخرىددىن-
نىڭ مەكتۇپىنى تاپشۇردى، ئۇلارقوبۇل تۇتۇپ كۆچۈپ دەريادىن ئۆتۈپ يارنىڭ بې-
شىدا قورغان قۇردى. نەزەر مىرزا ھاكىم بولدى. بۇ يېڭى بىنا بولغان شەھەر ئەت-
راپقا تونۇلدى، تاتار خەلقى زەرەپشان دەرياسىدىن ئۆتۈپ «باي دۆبە» ② دېگەن
يەردە شەھەر سېلىپتۇ، نەزەر مىرزا ھاكىم بولۇپتۇ، دەپ ئاڭلىنىپ، خەلق بىردىن، ئىك-
كىدىن يىغىلىپ بەش يىلدا 10 مىڭ ئۆيلۈك كىشى توپلاندى. ئاندىن كېيىن بۇ شە-
ھەرنىڭ ئىسمى «ياركىمەند» (ياركەنت) ئاتالدى. بۇ شەھەر بىنا بولغاندىن كېيىن.
سۇلتان ئەخمەتخان ياركەندكە كېلىپ پايتەخت قىلدى، مەسلىھەتچىلىرى بولغان ئال-
تۇن باخشىغا بىر ئېرىق سۇ يەر بەردى. ھەم چۆلدا قېلىپ پەرمان يېزىپ بەردى.
شۇنىڭدىن كېيىن بۇ كەنت «باخشىلار» دەپ ئاتالدى. كېيىنكى يىلى ئالتۇن باخشى
ئۆلدى. ئەخمەت خاننىڭ خوتۇنى بىر يىلدىن كېيىن بىر ئوغۇل تۇغدى. بۇ ئوغۇلغا
«سۇلتان سەئىدخان» دەپ ئىسىم قويدى. ئەخمەتخان ياركەندكە 9 يىل پادىشاھلىق
قىلدى. رىۋايەتتە ئېيتىلىشىچە، جورىسىنىڭ ئوغلى خوجا قۇلى مىرزا، ئۇنىڭ ئوغلى
مىرزا ئابابەكرى بولۇپ، مىرزا ئابا بەكرىنىڭ ئەخمەتخاندىن بىر ئاز كۆڭلى رەن-
جىپ بىر قانچە ۋاقىت خوجا ئەھرار نىڭ يېنىدا تۇردى. مىرزا ئابا بەكرى ئەھ-

① تاتار — يەكەننىڭ جەنۇبىي شەرقىگە بىر چاقىرىم چامىسىدا يىراقتىكى بىر رايون بولۇپ، ھازىر ئۇ رايون «كوناتاتار» دەپ ئاتىلىدۇ، يەكەن دەرياسىنىڭ ئۇ تەرىپىدە.

② باي دۆبە — يەكەن شەھرىنىڭ جەنۇبىدا شەھەردىن بىر چاقىرىمچە يىراق-لىقتىكى بىر دۆڭ بولۇپ، ھازىر «باي دۆۋە» دەپ ئاتىلىدىغان بىر كەنتنىڭ نامى، ئۇ دۆڭ ھازىرمۇ بار.

③ ئەھرارى ۋەلى — خۇراسانلىق بىر تەرىقەت ئۇستازى، ھىجرىيىنىڭ 896 - يىلى (مىلادى 1489) ۋاپات بولۇپ، سەمەرقەنتتە دەپنە قىلىنغان (قاموس ئەلام).

رادىن رۇخسەت ئېلىپ ياركەندكە خان بولۇش تەمەسىدە 50 كىشى بىلەن يۈرۈپ ياركەندكە كەلدى. بۇ چاغدا ئەخمەتخان بەش كۈن ئوۋ قىلىش پىلانى بىلەن ئادەملىرىنى ئېلىپ تاتار، تاسقىما تەرەپكە ئوۋغا چىقىپ كەتكەنىدى، نەزەر مىرزا (ھاكىم) شەھەردە قالغان بولۇپ، ئۇنىڭدىن خەۋەرسىز ئىدى. مىرزا ئابابەكرى ئەھۋالنى بىلىپ يېرىم كېچىدە شەھەرگە كىردى، تۇيۇقسىز تۇرغان شەھەرنى بېسىۋالدى، نەزەر مىرزىنى ئۆلتۈردى. تاڭ يورۇش بىلەن بۇ خەۋەر ئەخمەتخانغا ئاڭلاندى. ئەخمەتخان 700 كىشى بىلەن بۆلۈنۈپ ئاقسۇغا كەتتى، قالغان خەلق شەھەرگە كىردى، خەلقنىڭ مۆتىۋەرلىرى مىرزا ئابابەكرىگە سالام بەردى ۋە: - ئۇرۇش - جېدەل قىلماستىن تۇيۇقسىز كىرىپ پادىشاھ بولغىنىڭىز ياخشى بولمىدى - دەپ، يۇرت ئەربابلىرى نارازىلىق قىلدى. مىرزا ئابا بەكرى ئۆزىنىڭ ئەبەيدۇللا ئەمرارنىڭ ئەمرى بىلەن كەلگەنلىكىنى ۋە ئۇنىڭغا مۇرىت بولغانلىقىنى ئېيتتى. يەركەنت خەلقى: - ئەگەر سىزنىڭ كۆڭلىڭىز خاپا بولغان بولسا، ئەخمەتخاندىن خاپا بولغانسىز، بىزنىڭ ئەزىزلىرىمىز (پىرلىرىمىز) دىن خاپا بولمىغانسىز، بۇ مەملىكەت ئەمرارنىڭ ئۈلۈشى ئەمەس، خوجا مۇھەممەت پەخرىددىننىڭ ئۈلۈشىدۇر. بىزنىڭ پىرىمىز (ئۇستازىمىز) غا مۇرىت بولۇپ تۇرۇپ، ئىسلام پادىشاھىغا «يېغى» (دۈشمەن) بولدىڭىز. سىزنى خان قىلىشنى خالىمايمىز، خوجا ئەمرار بىلەن ئىشىمىز يوق. چۈنكى ياركەنتنى خوجا پەخرىددىن خوجانىڭ بۇيرۇقى بىلەن نەزەر مىرزا شەھەر قىلىپ ئاۋات قىلغانلىقىنى بىلىسىز - دېدى. ئابا بەكرى مىرزا: - مېنىڭ ئەخمەتخان بىلەن دۈشمەنلىكىم يوق ئىدى، نەزەر مىرزا خوجىغا قارشى ئىدى، تالاشقان ئورنۇمۇ نەزەر مىرزىنىڭ ئورنى ئىدى، ھېلىھەم بولسىمۇ ئەخمەتخانغا كىشى ئەۋەتسەك - دېدى. خەلق ئابا بەكرىنى ياخشى كۆرمەيتتى، ماقۇل دەپ قويۇپ، خوجا پەخرىددىننىڭ قويغان خەلىپىسى ھاتەمشاھ خەلىپىنى ئەخمەتخاننى تەكلىپ قىلىپ ئېلىپ كېلىشكە ئەۋەتتى.

ئەخمەتخان يەركەندىن چىقىپ ئاقسۇغا باردى، ئاقسۇ خەلقى ئاڭلاپ ھەيران بولۇشتى، خوجا پەخرىددىننىڭ ئالدىغا كەلدى. خوجا پەخرىددىن خەلقنى خاننىڭ ئالدىغا چىقىشقا رىغبەتلەندۈردى، خان ئاقسۇغا كىردى، لېكىن پەخرىددىن خوجا ئەخمەتخاننىڭ ياركەنتنى تاشلاپ قېچىپ كەلگىنىگە ئاچچىقى كېلىپ ئالدىغا چىقمىدى. خان خوجىنىڭ خانىقاسىغا كېلىپ چۈشۈپ خوجا بىلەن كۆرۈشتى. خوجا خاندىن نېمە ئۈچۈن كەلگەنلىكىنى سورىغاندا، خان: - تاتار - تاسقىما تەرەپكە ئوۋغا چىقىپ كەتسەم، مىرزا ئابا بەكرى كېلىپ نەزەر مىرزىنى ئۆلتۈرۈپ شەھەرنى بېسىۋاپتۇ، ئۆزەمنىڭ بىر ئادىمىم بىلەن ئۇرۇش قىلىشنى ياخشى كۆرمەي نومۇس بىلىپ كەلدىم - دېدى. پەخرىددىن خوجا ئەخمەتخاننى ئەيىبلەپ: - بۇ ئابرويسىزلىقنى ئۆزىڭىز

قىلىپسىز، ھېچقانداق پادىشاھ بۇنداق قىلغان ئەمەس، پادىشاھلارنىڭ شەنىنى بۇلغىدىڭىز، سىزدەك پادىشاھ بولغىچە بولمىغان ياخشى. مۇنداق نادىنى كۆتۈرۈپ تىرىك يۈرگىچە، ياخشى نام بىلەن ئۆلگەن ياخشى. ئەمدى سىز خانلىق مۆھۈر - قۇتبەدىن چىقىرىلسىز، ياركەنتتەك شەھەرنى بىر قاراچۇق (ئاددىي چاكىرىڭىز) غا تاشلاپ قېچىپ كەپسىز - دەپ قاتتىق تەنە قىلدى، ئەخمەتخان خىجالەت بولۇپ ھېچ ئەھۋالى قالمىدى.

مىرزا ئابا بەكرىنىڭ شاھلىقى

مىرزا ئابابەكرى ئەخمەت خاندىن ياركەنتنى تارتىۋېلىپ 40 يىل شاھلىق قىلدى. سۇلتان سەئىدخان قەشقەرنىڭ ھەربىي كۈچى بىلەن ئۈچ قېتىم كېلىپ ئۇرۇشۇپ، كۈچى يەتمەي قايتىپ كەتتى. قايتا تەييارلىق كۆرۈپ نۇرغۇن ئەسكەر بىلەن كېلىپ ياركەنتنى مۇھاسىرە قىلدى. مىرزا ئابا بەكرى ئەسكەر تەييارلاپ ئۇرۇشقا ھازىرلاندى. سۇلتان سەئىد ئۇرۇشقا ئۆزى ئات چېپىپ كىرىشنى تەلەپ قىلغاندا، ئۇنىڭ ئەربابلىرى رۇخسەت قىلمىدى. سۇلتان خان شۇنداق دېدى: — ئۆز ئىشىمنى ئۆزۈم قىلىشىم كېرەك، چۈنكى مەسئۇلاتى ياخشى بولىدۇ، «ئۆزەڭنىڭ دۈمبەڭنى ئۆزەڭنىڭ قولى قاشلىغاندەك باشقىلار قاشلاپ قويمايدۇ» - دەپ ئۇرۇشقا ئۆزى كىرىپ كەتتى. مىرزا ئابابەكرىگە ئەگەشكەن مۇناپىق (خائىنلار) نى ئۆلتۈرۈپ، مىرزا ئابا بەكرىنىڭ ئەسكەرلىرىنى قاچۇردى. مىرزا ئابابەكرى ئەسكەرلىرىدىن ئاجراپ يالغۇز قېلىپ قېچىپ كەتتى. سەئىدخان ئىززەت - ھۆرمەت بىلەن ياركەنتكە كىرىپ تەختكە چىقتى. مىرزا ئابا بەكرىنى قوغلاپ بېرىشقا كىشى ئەۋەتمەكچى بولغاندا، مىرزائابا بەكرىنىڭ ئۆزى ئۆستۈرگەن بېگى ئىزدەپ تۇتۇشنى زىممىسىگە ئېلىپ، قوغلاپ ئۈچ كۈنلۈك يەرگە بارغاندا. مىرزا ئابا بەكرىنىڭ ھاردۇق ئېلىپ ئۇخلاپ ياتقان يېرىدە بېشىنى كېسىپ ئۆلتۈرۈپ، سەئىدخاننىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى. سەئىدخان: - بىر كىشى تەربىيىلەپ ئۆستۈرگەن ئادىمى يامان سىغىنىپ خىيانەت قىلسا نېمە قىلىش كېرەك؟ دەپ ئويلاپ، مەسلىھەتلەردىن كېيىن بۇ بەگنى تېرىسىنى سويۇپ ئۆلتۈرۈپ، تېرىسىگە سامان تىقىپ چاھار سۇغا ئېسىپ قويدى. تامغا ۋە پۇللارنى سەئىد خاننىڭ نامىغا قىلدۇردى. سەئىدخان يۇرتنى خېلى ئاۋات قىلدى. ياركەنتتىن ھەر يىلى ھاتەمشاھ خەلىپە ئارقىلىق ئاقسۇغا خوجا پەخرىددىنگە نەزىر ئەۋەتتى. سەئىدخان بىر يىلى ئۆزى كېلىپ ئەخمەتخانغا ياركەنتنىڭ خانلىقىنى تەكلىپ قىلدى. ئەخمەتخان: - ئوغلۇم سىزگە رەھمەت، ئەمدى بىز قېرىدۇق - دەپ قو-

بۇل قىلمىدى. سەئىدخان كېتىپ بىر يېرىم يىلدىن كېيىن ئەخمەتخان ۋاپات بولدى. ئۇنىڭدىن كېيىن كۆپ ئۆتمەيلا 63 ياشتا خوجا پەخرىددىن ۋاپات بولدى. بۇ كىشى 26 ياش ۋاقتىدا سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ چوڭ ئوغلى ئوبۇلپەتتاھ غازىنىڭ ئەۋلادى مەۋلانە سەئىدىدىن قەشقىرىنىڭ كىچىك قىزى سۇلتان بۇۋى ئائىشەنى نىكاھىغا ئالغان ئىدى، چوڭ قىزىنى (سەئىددىن قەشقىرىنىڭ قىزى) خوجا ئەخمەت كاسانىغا ئېلىپ بەرگەن ئىدى. بۇنىڭدىن خوجا ئىسھاق تۇغۇلدى. تاغىلىرى مىر سەئىد يۇسۇپ خوجانىڭ قىزىدىن ئىشان كالان (مۇھەممەت ئىمىن خوجا) تۇغۇلدى. بۇنىڭ 12 ئوغلى بار ئىدى، ھەممىسى باشقا - باشقا ئانىدىن ئىدى. جالالىددىن كىتىكنىڭ ئوغلى ئەرشىددىن ۋەلى تۇغلۇق تۆمۈرخاننى مۇسۇلمان قىلغاندا ئاقسۇ، ئۈچ، كۇچانىڭ قازىلىقىنى چولدا قىلىپ ئەرشىددىنگە بەرگەندە، ئەرشىددىن قوبۇل قىلمىغان ئىدى. لېكىن تۇغلۇق تۆمۈرخان: - ئۆزلىرى قوبۇل قىلمىسىلا، ئەۋلادلىرىدىن بىرەرسى قوبۇل قىلار - دېگەن تۇپەيلى، بۇلارنىڭ ئەۋلادىدىن خوجا ئابدۇلئەھەت خوجا قازىلىقنى قوبۇل قىلدى.

سەئىدخان ۋە ئابدۇرېشىتخان

سۇلتان سەئىدخان مىرزا ئابابەكرىدىن خانلىقنى ئېلىپ 20 يىل خان بولۇپ ۋاپات بولدى، ئورنىغا ئوغلى ئابدۇرېشىتخان خان بولۇپ ئولتۇردى. ئابدۇرېشىتخاننىڭ توققۇز ئوغلى بولۇپ ئۇلار: تۆمۈر سۇلتان، ئابدۇكېرىمخان، سۇفى سۇلتان، ئابدۇللېتىپخان، مۇھەممەتخان، قىرىل (قۇرەيىل)، سۇلتان، يۇنۇسخان، ئەبۇ سەئىدخان، ئابدۇرېھىمخان ئىدى. ئابدۇرېشىتخاننىڭ زامانىسىدا، سەمەرقەند تەرەپتىن خوجا مۇھەممەت شېرىپ پىر سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ زىيارەتگاھىنى ئىزلەپ قەشقەرگە كەلدى. ئابدۇرېشىتخان خوجا مۇھەممەت شېرىپ پىرغا ئىرادە بەيئەت قىلدى (مۇرىت بولدى). ئابدۇللېتىپخان قەشقەرگە تۆرە ئىدى، قارا تىگمىنگە بېرىپ قىرغىزلار بىلەن جەڭ قىلىپ شېھىت بولدى.

ئابدۇرېشىتخان 35 يىل پادىشاھلىق قىلدى. بۇ ۋاقىتتا خوجا ئىسھاق ۋەلى بۇخارا تەرەپتىن چىقىپ كەلدى، مۇھەممەتخان باشلىق ياركەنت خەلقى خوجا ئىسھاققا مۇرىت بولدى، ئۇنىڭدىن كېيىن خوجا ئىسھاق ۋەلى خوتەن ئاھالىسىنى ئۆزىگە مۇرىت قىلىپ كەريا (كېرىيە) گە بېرىپ قايتىپ قەشقەرگە كېلىپ، قەشقەر ئاھالىسىنى ئۆزىگە مۇرىت قىلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئاقسۇغا كېلىپ، ئايكۆلگە بېرىپ مەۋلانە جالالىددىننى زىيارەت قىلىپ، چۈشىدە جالالىددىندىن بىشارەت تاپتى. جالالىددىن: - ئەي

خوجا ئىسھاق، ئاقسۇ، كۇچا، چالىش (قارا شەھەر)، تۇرپاننىڭ خوجىلىقىنى ھەم سىزگە بەردىم، بىزنىڭ ئەۋلادىمىز ئىشانلىقنى تاشلاپ ئەمەل تۇتۇپ بەگلىكنى ئارزۇ قىلدى، بەگلىك ئۇلارغا بولسۇن - دېدى. شۇنىڭ بىلەن خوجا ئىسھاق ئاقسۇدىكى مازارلارنى زىيارەت قىلىپ، جالالىددىننىڭ نەۋرىسى قازى ئابدۇرېھىمنى زىيارەت قىلدى. بۇلار بىر - بىرىنى سىناشقاندىن كېيىن، قازى ئابدۇرېھىم خوجا ئىسھاققا بەيئەت قىلىپ، خەلقنى ھەم مۇرىت بولۇشقا چاقىردى. خەلق قوبۇل قىلمىغاندا، قازى ئابدۇرېھىم: - بىز ئىشانلىق يولنى قازىلىق - بەگلىك بىلەن ئالماشتۇرۇپ، بۇ ئىشنىڭ جاۋابكارلىقىدىن چىقالماس بولدۇق، بالام جالالىددىننىڭ تەلەپلىرى شۇنداق. ئەمدى خوجىلىق تەرىقەتكە «پىر» (ئۇستاز) لىق بىزدىن بۇ ئەزىزگە قالدى - دەپ ئۆزى باشلاپ خەلقنى خوجا ئىسھاققا بەيئەت قىلدۇردى.

X X X X X X X X X

خوجا جالالىددىن بۇخارى (كېيىنكى ئىسمى جالالىددىن كىتىكى) نىڭ تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ ۋەقەسى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ يېزىلغان قوليازما تەزكىرىدىن تەرجىمە قىلىندى.

ئابدۇرىشىتخان ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادى توغرىسىدىكى ۋەقە خوجا مۇھەممەت شېرىپنىڭ تەزكىرىسىدە بايان قىلىنىدۇ.

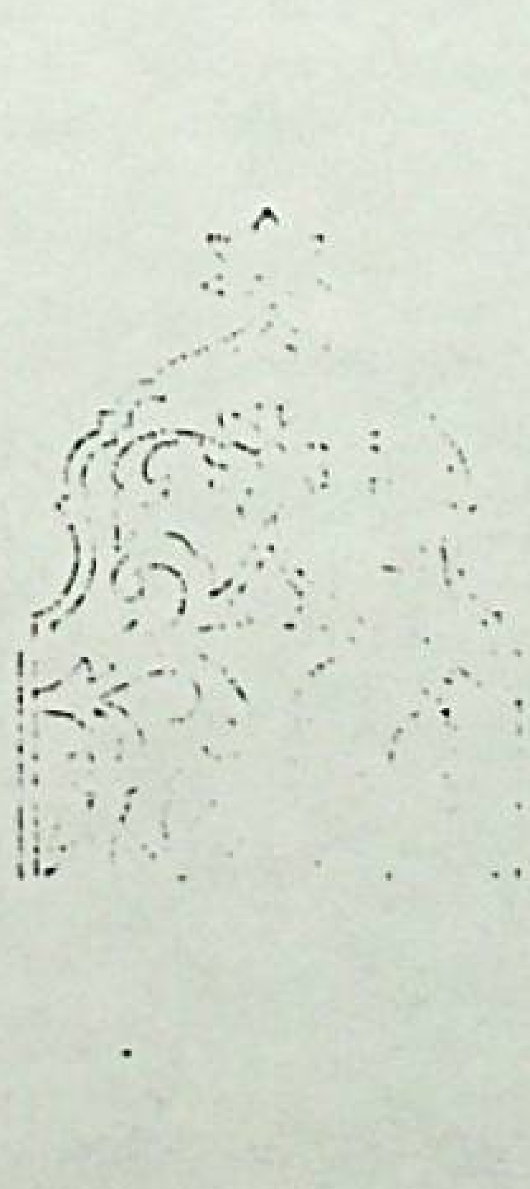

خوجا مۇھەممەت شېرىپ پىر ۋە ئابدۇرشىت خانلار توغرىسىدا

رىۋايەتلەردە، خوجا مۇھەممەت شېرىپنىڭ ئاتا - ئانىسى ئۆز بېكىستاننىڭ سايرام دېگەن يېرىدىن بولۇپ، خوجا يەتتە ياشقا كىرگەندە ئانىسى ئۆلۈپ يېتىم قالدى، ئانىسىنىڭ خىزمىتىنى قىلاتتى. ئانىسى خوجىنى مەكتەپكە بەردى، ئوقۇش جەريانىدا تۆلەيدىغان «ئازادلىق» ۋە «پەيشەنبىلىك» خىراجەتلىرىنى چاق ئىگىرىپ يىپ سېتىپ تەمىن قىلاتتى. خوجا 10 ياشقا كىرگەندە ساۋادى ياخشى چىقتى، ئۆزىمۇ ئەقىللىق - زېرەك (چېچەن) ئىدى. دەل شۇ پەيتتە ئانىسى ئۆلۈپ كېتىپ، خوجا يېتىم قالدى، ئەھۋالى پەرىشان يۈرەتتى. شۇنداق غېرىبلىق - يېتىملىكتە يۈرگەندە، بىر كۈنى ئۇنىڭغا بىر ئۇلۇغ كىشى كېلىپ سالام قىلىپ: - ئوغلۇم، پەرىشان ۋە يېتىملىكىڭ ئۈچۈن غەم يېمىگىن، خۇدانى يادلىغىل، سايرامدىن چىقىپ سەمەرقەندكە بارغىل، ئىشىڭ شۇ يەردە تولۇقلىنىدۇ، مەقسىتىڭگە يېتىسەن، بىز ھەم ساڭا مەدەت قىلىمىز - دېدى. خوجا بۇ سىرلىق بىشارەتتىن ئۈمىد تۇتۇپ تەپەككۇر يۈرگۈزەتتى. ئاتا - ئانىلىرى ئۈچۈن نەزىر ئۆتكۈزۈپ، ئوقۇيدىغان كىتابلىرى بىلەن بىر ئاز ئوزۇق ئېلىپ يولغا چىقىپ سەمەرقەندكە باردى. خوجىنىڭ سەمەرقەندكە كىرگەن ۋاقتى كەچقۇرۇن بولۇپ، ھەممە ئادەم يۈرۈش - تۇرۇشتىن توختاپ، دۇكانلار تاقالغان ئىدى. پادىشاھنىڭ كېچىلىك تەپتىشلىرى (تەكشۈرگۈچىلىرى): - مۇساپىر (چەتتىن كەلگەن) ۋە شەھەرلىكلەر بولساڭلارمۇ ئۆز ئورنىڭلارغا بېرىڭلار - دەپ، كوچىلارنى تەكشۈرۈپ يۈرەتتى. خوجا نېمە قىلىشىنى، كىمنىڭ قېشىغا بېرىشىنى بىلمەي چارىسىز بولۇپ، بىر مەسچىتكە كىرىپ ياتماقچى بولدى. مەسچىتنىڭ مۇئەززىنى: - ئەي بۇرادەر! تۇرۇڭ. باشقا يەرگە بېرىڭ. مەسچىتنىڭ گىلەم - جاينامازلىرى يوقىلىپ كەتمىسۇن. سىز جاۋابكار بولۇپ قالماڭ - دېدى. خوجا ئۆزىنىڭ بۇ شەھەرگە يېڭى كىرگەن مۇساپىر ئىكەنلىكىنى ۋە ھېچبىر تۇغقان ياكى تونۇشى يوقلۇقىنى ئېيتىپ، مەسچىتتە بىر كېچە قونۇپ قېلىشىنى ئىلتىماس قىلدى، مۇئەززىن خوجىنىڭ خۇرجۇن - قاچا، كىتابلىرىنى كاپالەت ئۈچۈن ئېلىپ قېلىپ، مەسچىتتە يېتىشىغا ئۇنىدى. ئەتىسى نامازدىن يېنىپ، مۇئەززىن خوجىنىڭ قەيەردىن كەلگەنلىكىنى ۋە كىم ئىكەنلىكىنى سوراپ بولغاندىن كېيىن: - ئوغلۇم، مۇساپىر بولسىڭىز مىرزا ئۇلۇغ بەگنىڭ مەدرىسىگە بېرىڭ. ئاخۇنغا ئەھۋالىڭىزنى سۆزلەڭ، ئەلۋەتتە بىرەر ھۇجرا بېرەر - دەپ يولغا سېلىپ. - بەزى چاغلاردا بىزنىڭ ئۆيگە كېلىپ تۇرارسىز - دەپ سەمەر-

قەند تەكلىپى» قىلىپ قويدى. خوجا مەسچىتتىن چىقىپ مىرزا ئۇلۇغ بەگنىڭ مەدرىسىنى تېپىپ، ئاخۇنغا ئۇچرىشىپ سالام قىلىپ، ئۆز ئەھۋالىنى بايان قىلدى، شۇنىڭ بىلەن ئاخۇن بىر ھۇجرا بەلگىلەپ بەردى. ئۆيگە سېلىش ئۈچۈن بىر نەرسىسى يوقلۇقىنىڭ ئۈستىگە، يېقىش ئۈچۈن ئوتۇنمۇ يوق ئىدى، بورا پارچىلىرىنى تېرىپ يېقىپ، بىر پۇچۇق بورا تېپىپ ئۆيگە سالدى. شۇنداق قىيىن ھالدا خۇداغا ئىبادەت قىلىپ، ئوقۇشنى باشلىدى، ئەشۇ يوقسۇللۇق - جاپالىق ئىچىدە 30 يىل ئوقۇشنى داۋاملاشتۇردى. بىر كۈنى يېمەككە نەرسە يوق ئاچ تۇرغاندا، مەسئۇد ئىسىملىك سودىگەرنىڭ «دېدىكى» (قۇلى) بىر نان داستىخان ئەكېلىپ بەردى ۋە: - بۇ سودىگەرنىڭ خوتۇنىغا چۈشىدە بىشارەت (خەۋەر) بوپتۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن مەندىن نان ئەۋەتتى - دېدى. بۇ دېدەك قايتىپ بېرىپ خوجىنىڭ ئەھۋالىنى بى - بى سىگە (سودىگەرنىڭ خوتۇنىغا) سۆزلەپ بەردى. بۇ خوتۇن بەش - ئون كۈندە بىر قېتىم تۈرلۈك تاماق ۋە يېمەكلىكلەرنى ئەۋەتىپ تۇراتتى. خوجا مۇھەممەت شېرىپ ئوقۇپ ئەڭ زور ئىلىم ھاسىل قىلدى، كىشىلەر ئارىسىدا شۆھرەت قازاندى. ئۆز دەۋرىنىڭ ئالىملىرىنى مەغلۇپ قىلدى (ھەممىسىدىن ئۈستۈنلۈك ئىگىلىدى). خوجا مۇنداق كامالەت ھاسىل قىلىپ تۇرغان كۈنلەردە، بىر كۈنى ئىككى ئاتلىق كىشى كۆزىگە كۆرۈندى. ئۇنىڭ بىرى سۇتۇق بوغراخان، يەنە بىرى خوجا ئەخمەت يەسەۋى بولۇپ، خوجا ئۇلارنىڭ كىملىكىنى ۋە قەيەردىن كەلگەنلىكىنى سورىغاندا، ئەخمەت يەسەۋى: - مېنى ئىزدىسىڭىز «تۈركىستان»دىن ① تاپىسىز - دېدى. سۇتۇق بۇغراخانمۇ: - مېنى قەشقەردىن تاپىسىز - دەپ غايىب بولدى. خوجا مۇھەممەت شېرىپ يول جابدۇقى قىلىپ سەپداشلىرى بىلەن خوشلىشىپ، ئاخىرقى قارارى بويىچە قەشقەرگە ماڭدى. قەشقەرگە كېلىپ ئاتۇشنى سوراپ مەشھەد ② كە كەلدى، سۇتۇق بۇغراخان قەبرىسىدىن بىشارەت (خەۋەر) بولۇپ، ئۇنىڭ روھى بىلەن كۆرۈشتى. ئۇنىڭدىن كېيىن، مۇھەممەت شېرىپ مەككىگە بېرىپ ھەج قىلىپ كەلدى. مەدىنىگە بارغاندا مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ روھىدىن بىشارەت (خەۋەر) ئاڭلىدى. مەككىدىن قايتىپ ھىندىستان يولى بىلەن مېڭىپ كانجۇتقا كەلدى. ئۇ يەردىن ئۆتۈپ «داۋۇر» دېگەن يەرگە كەلدى، بۇ يەردە بىر قانچە ئۆيلۈكلا ئادەم بار ئىدى، خوجا بۇ يەردە قونۇپ قالدى. ئەتىسى قايتماقچى بولغاندا، شۇ يەردە 300 يىل بۇرۇن دەپنە قىلىنغان بىر پەتىۋا بەرگۈچى (مۇپتى)

---

① سوۋېت ئۆزبېكىستانىنىڭ بىر رايونى.

② مەشھەد — ئاستىن ئاتۇشتا، سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ قەبرىسى بار جاي.

ئۆزىنىڭ يالغان پەتىۋا يازغانلىقى تۈپەيلى، بېشىدىن تىكەن ئۈنۈپ چىققانلىقىنى (روھىي ھالدا) ئەرز قىلدى. خوجا شۇ يەرنى كولاپ تىكەننى ئېلىۋەتمەكچى بولدى، لېكىن ئۇ كولىماقچى بولغان يەر بىر تۇل خوتۇننىڭ يېرى بولۇپ، ئۇ خوتۇن: — يېرىمنى بۇزماڭلار! دەپ تۇرۇۋالدى. پۇل تۆلەپ بېرەي دېسەمۇ ئۇنىمىدى. ئاقىۋەت. خوتۇن ئابدۇرىشىتخانغا ئەرز قىلدى. ئابدۇرىشىتخان بۇ چاغدا ياركەنت خانى بولۇپ، ئوۋ ئوۋلاش ئۈچۈن بۇ تەرەپكە كەلگەن ئىدى، شۇ پەيتتە ئەرز قىلدى. ئابدۇرىشىتخان ۋاقىپ بولۇپ كىشى ئەۋەتتى.

مۇھەممەت شېرىپنىڭ ئابدۇرىشىتخانغا ئۇچرىشىشى ۋە خانغا تەسىر قىلىشى

ئابدۇرىشىتخان تۇل خوتۇننىڭ ئەرزىنى قوبۇل قىلىپ، خوجامۇھەممەت شېرىپكە خىزمەتچىلىرىدىن بىرىنى ئەۋەتتى: — قانداق سوپى ئىكەن ئۇ، بىراۋنىڭ يېرىنى بۇزمىسۇن — دېدى. خىزمەتچى كېلىپ خاننىڭ يارلىقىنى يەتكۈزدى. خوجا ئۆزىنىڭ مەككىدىن كېلىۋاتقانلىقىنى، بۇ يەردە بىر ئالىم كىشى كۆمۈلگەن بولۇپ، پەتىۋانى خاتا يازغانلىقتىن بېشىدىن يانتاق - تىكەن ئۈنگەنلىكىنى، شۇڭا ئۇنى قۇتقۇزماقچى بولغانلىقىنى سۆزلىدى. خىزمەتچى قايتىپ كېلىپ بۇ سۆزلەرنى خانغا يەتكۈزدى. ئابدۇرىشىتخان ئادەملىرى بىلەن كېلىپ خوجا بىلەن كۆرۈشۈپ ئەھۋال سوراشتى. خان ۋەزىرلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، خوجا مۇھەممەتنى ئۆزىگە دىن ۋە تەرىقەت ئۇستازى قىلماقچى بولۇپ بەيئەت قىلدى. خوجا خانغا نۇرغۇن دىنىي مەسلىھەتلەرنى بەردى. بىر - بىرىگە يېقىن دوستلاشتى. شۇنىڭ بىلەن خوجا بۇ يەردە بىر خانىقا[1] بىنا قىلدۇرۇپ ئىشانلىق قىلىشقا باشلىدى. ئابدۇرىشىتخان خوجىنى شەھەرگە بېرىشقا تەكلىپ قىلدى. قوبۇل تۇتۇپ خان بىلەن بىللە قاغىلىققا كەلدى. بۇ چاغدا قاغىلىق شەھىرىنىڭ ئەتراپى بوش ئورمانلىق ئىدى، بۇ يەرگە بىر بازار قۇرساق دېيىشىپ، ئالدى بىلەن بىر خانىقا بىنا قىلدى. خوجا بىلەن بىر نەچچە ئەر (سوپىلارنىڭ ناخشىچىلىرى) ۋە ئايال «بۇۋى» (سوپى خوتۇنلار) بىللە ئىدى. خوجا ئۆزى لاي ئېتىپ خانىقا بىناسىغا توشۇشقا تەييار قىلدى. تامنى پۈتكۈزۈپ قويسا، بىر نەچچە قېتىم كېچىسى ئۆرۈلۈپ چۈشتى، خوجا ھەيران بولۇپ كېچىسى دىققەت قىلىپ تۇرسا، بىر تۆگە كېلىپ تامنى ئۆرۈپ يىقىتتى، خوجا بۇ تۆگىنى توسىدى ۋە نېمە ئۈچۈن تامنى يىقىتقانلىقىنى سورىدى، تۆگە دەرھال ئادەملىك سۈرەتكە كىرىپ سالام قىلىپ: — مەن «ھورنۇز» دېگەن يەردىن

---

[1] خانىقا — ئىشان - سوپىلارنىڭ ئىبادەتخانىسى.

كېلىپ، بۇ يەردە ۋاپات بولۇپ كۆمۈلگەن ئىدىم. مېنىڭ يېنىمغا بىر كاپىرنى ۋە ئۇنىڭ بىلەن بىر «كۈپ» ئالتۇننى بىللە كۆمۈشتى. ماڭا ئۇنىڭ ئازاب تەسىرى بولۇشقا باشلىدى. سىز كېلىپ بۇ يەرگە تام سالغىلى تۇردىڭىز - دېدى. ئىسمىڭىز نېمە؟ دەپ سورىدى مۇھەممەت شېرىپ. — ئىسمىم موللا خوجا ئەخمەت ھورمۇزى - دېدى. مۇھەممەت شېرىپ ئەھۋالدىن ۋاقىپ بولۇپ، ئەتىسى تامنى بۇزۇپ تېگىنى كولىدى، يەر ئاستىدىن بىر دانە چۆيۈن بۇت (ھەيكەل)، يەنە بىر كۈپتە ئالتۇن چىقتى. بۇ يەرگە (خوجا ھورمۇز جەسىتى بار يەرگە) تۇغ باغلاپ مازار قىلدى. چۆيۈن بۇتنى بۇزۇپ قازان قۇيدۇردى، بىر كۈپ ئالتۇننى سېتىپ يەر - زېمىن ئېلىپ مازارغا ۋەخپە قىلدۇردى. ئابدۇرشىتخان مۇھەممەت شېرىپ خوجىغا ئۈچ كۈن زىياپەت بېرىپ ھۆرمەتلىدى، خوجىنىڭ ئابرويى ھەممە ئادەمگە ئاشكارا بولدى. مۇھەممەت شېرىپ خوجا ئابدۇرشىتخانغا ئېيتىپ، قەشقەرگە بېرىپ سۇتۇق بۇغراخاننى زىيارەت قىلىپ قەشقەرگە كىرگەندە، قەشقەرنىڭ ئەربابلىرى ۋە بارلىق ئادەملەر بۇ خوجىغا ئابدۇرشىتخاننىڭ مۇرىت بولغانلىقىنى ئاڭلاپ، بەيئەت قىلىپ مۇرىت بولدى. خوجا مۇھەممەت شېرىپ پىر يەتتە يىل ئاتۇشتا (سۇتۇق بۇغراخان مازىرىدا) ئىبادەت قىلىپ شەيخ بولۇپ ئولتۇردى. ئابدۇرشىتخان كېلىپ زىيارەت قىلىپ كەتتى.

ئابدۇللېتىپخان — ئابدۇرشىتخاننىڭ ئوغلى

ئابدۇرشىتخاننىڭ ئوغلى ئابدۇللېتىپخان قەشقەرگە تۆرە ئىدى. بۇ چاغدا قىرغىزلار جېنىسى قارا تېگىنىدە ئىدى، قەشقەر شەھىرىگە يېقىن كېلەلمەيتتى. ئۇلارنىڭ كېلىشىنى چەكلەيتتى. ئابدۇللېتىپخاننىڭ بەگلىرى بېرىپ قىرغىزلارنىڭ ماللىرىدىن «زاكات» (باج) ئېلىپ كېلەتتى. بەزىدە قارشىلىق قىلسا قىلىچ كۈچى سىياسەت بىلەن ئالاتتى. بەزى يىللىرى قىرغىزلار ئۆزى تاپشۇراتتى. زاكات تاپشۇرۇشقا قارشىلىق قىلغانلارنى ئەسىر قىلىپ ئېلىپ كېلەتتى. بىر يىلى قىرغىزلارنىڭ بىر ئۇرۇقى (بىر قەبىلىسى) باجنى تاپشۇرمىدى. ئابدۇللېتىپخان ئوۋغا چىقىپ ئوۋلاپ يۈرۈپ قىرغىزلارنىڭ يۇرتىغا باردى (بۇ، قىرغىزلارنى تۈيدۇرماي تۇتۇش چارىسى ئىدى). قىرغىزلار تۇيماي قالدى. ئابدۇللېتىپخان ئەسكەرلىرى بىلەن قىرغىزلارنى باستۇرۇپ چۈشتى ۋە مال دۆلىتىنى ئولجا قىلدى. ئابدۇللېتىپخان قىرغىزلارنىڭ «بىي» سى (بېگى) نىڭ قىزىنى ئېلىپ نەچچە كۈن ئەيش - ئىشرەت قىلىپ، كەيپ - ساپاغا بېرىلىپ قالدى. دەل بۇ پۇرسەتتە، قىرغىزلار ئابدۇللېتىپخان قوراللىنىپ تەييارلانغىچە ئۈلگۈرتمەي، ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلىپ مۇسۇلمانلارنى ئۆلتۈردى. خانىمۇ شېھىت

بولدى. قۇتۇلۇپ قالغان ئەسكەرلەر قەشقەرگە قېچىپ كىردى. يەركەنتكە (ئابدۇرىشىت خانغا) خەۋەر قىلدى. ئابدۇرىشىتخان خاپا بولۇپ قوشۇن تارتىپ قەشقەرگە كېلىپ، خوجا مۇھەممەت بىلەن كۆرۈشۈپ دۇئا ئالدى. ئۆتكەنكى ئەۋلىيا ۋە سۇتۇق بۇغراخاننىڭ روھىدىن مەدەت ئېلىپ رۇخسەت بەردى. ئابدۇرىشىتخان قوشۇن بىلەن قىرغىزلارغا يۈرۈش قىلىپ قوغلاپ، قىرغىزلارنى ئىسسىق كۆلدە تاپتى. 20 كۈن جەڭ بولدى، قىرغىزلارنى مەغلۇپ قىلىپ ئىنتايىن قىرغىن قىلدى. تىرىك قولغا چۈشكەن 20 نەپەر قىرغىزنى قەشقەرگە ئېلىپ كېلىپ، تېرىسىنى سويۇپ دەرۋازىغا ئاستى. ئابدۇرىشىتخان يەركەنتكە قايتماقچى بولۇپ، خوجىنى يەركەنتكە تەكلىپ قىلىپ ئېلىپ كەلدى. خوجا شەھەرنىڭ تېشىدىكى «مىشار» ياقىغا چۈشتى. خوجا يەركەنتتە 10 يىل ئىشانلىق قىلىپ تۇردى. خوجا قاغىلىققا كېلىپ شەھەر قىلماقچى بولغاندا، خەلق ئۇنىماي: — ئەگەر شەھەر پەيدا بولسا، ياش باللىرىمىز قىمارۋاز بولۇپ بۇزۇلۇپ كېتىدۇ — دەپ تۇرۇۋالدى. ئەتىسىدىن باشلاپ شەھەر بىناسىغا كىرىپ شەھەر ئىچىدىن بىر ئۆستەڭ چاپتۇردى. نۇرغۇن كەنتلەر ئاۋات بولدى. قاغىلىقنى «دۈشەنبە بازار» قىلدى. شەھەر يىلدىن — يىلغا كۆپەيدى. قۇلى بارلار قۇلىنى ئازاد قىلدى. ئۇلارنى بىردىن ھۈنەرۋەنگە شاگىرت قىلىپ بەردى. بەزى قۇللارنى ئازاد قىلىپ خانىقاغا خىزمەتكار قىلىپ بەردى. خوجىنىڭ بۇ ئىشىغا ئابدۇرىشىتخان خۇشال بولدى. دېمەك، خوجا مۇھەممەت شېرىپ پىر يەركەنت، قەشقەرلەردە بولۇپ ئۇزۇن يىللار تەرىقەت ئۇستازى بولۇپ تۇردى. 95 ياشقا يەتكەندە، ۋاپات بولۇش ئالدىدا خان باشلىق ئۆزىنىڭ كىشىلىرىگە ۋەسىيەت قىلىپ، دىن ئۈچۈن نۇرغۇن تاپشۇرۇقلار ۋەز — نەسىھەتلەرنى قىلىپ ئۆز ئورنىغا مۇھەممەت ۋەلى سۇفىنى ئىشانلىققا تەيىنلىدى. ھەممەيلەن بىلەن رازىلىشىپ ۋاپات بولدى. ئابدۇرىشىتخان بىلەن ھەممە خەلق يىغلاپ تەزىيەت تۇتۇپ دەپنە مۇراسىمى ئۆتكۈزۈپ، خوجا مۇھەممەت شېرىپ پىرنى ئۆزلىرى ئولتۇرغان خانىقاسىغا دەپنە قىلدى. خوجا مۇھەممەت شېرىپ پىرنىڭ ۋاپات بولغان ۋاقتى تارىخى ھىجرىيىنىڭ 973 — يىلى (مىلادى 1565 — يىلى) ئىدى. بۇنىڭدىن ئۈچ يىل كېيىن (ھىجرىيە 977 — ، مىلادى 1569 — يىلى) ئابدۇرىشىتخان ۋاپات بولدى، يەركەندە ئولتۇرغان مازارغا دەپنە قىلىندى.

XXX XXX XXX

«تەزكىرە زىبدەتۇل ئارىبىن ۋەقىد ۋە توسا لىكىن» (ئەۋلىيالارنىڭ تالالانغىنى ۋە رەھبىر بولغانلارنىڭ خاتىرىسى) ناملىق قوليازما تارىخىي ئەسەردىن تەرجىمە.

«زىبا ئۈلگۈلۈپ» (قەلبلەرنىڭ يورۇقى ـ نۇرى) چىلتەن (ھەپتە مۇھەممەدان) نىڭ تەزكىرىسى ۋە مىرزا ئابابەكرى ۋەقەسى

مەدھىيە ۋە تەشەككۈرلەر ئاللاغا بولسۇنكى، ئۆزىنىڭ رازىق (رىزىق بەرگۈچى) سۈپىتى بىلەن پۈتۈن ھاياتقا ئوزۇق بەردى ۋە ئۇنىڭ بەرگەن رىزقى (ئوزۇقى) ھەممىگە تەۋەدۇر. ئاللا شۇنداق رازىقدۇركى، ئۇنىڭ داستىخانىدىن «گەبر ۋە تەرسا» (كاپىرلار) مۇ ئۆزىگە تېگىشلىك نېسىۋىسىنى يەيدۇ. يەنى ئاللا مۇسۇلمانغا رىزىق بېرىپ، كاپىرنى ئايرىپ قويمايدۇ. كاپىرغا رىزىق بېرىۋاتقان ئاللا ئۆزىنىڭ مۇسۇلمان بەندىلىرىنى مەھرۇم قالدۇرماسلىقى چوقۇم. ئاللانىڭ ئۇلۇغ دوستى ـ پەيغەمبىرى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام ۋە ئائىلە ـ تاۋابىئات ـ ئەۋلادلىرىغا، سەپداشلىرىغا، دوستلىرىغا «دۇرۇت» (رەھمەتلەر) بولسۇن.

بۇ تەزكىرىنى «تەلەپ» قىلىش (يېزىش) نىڭ سەۋەبلىرى توغرىسىدا

چىلتەن (ھەپتە مۇھەممەدان) يەنى يەتتە نەپەر مۇھەممەت ئىسىملىك كىشىنىڭ ھەققىدە خەلقنىڭ خەۋىرى يوقلۇقىدىن ئۇلارنى توغرا تونۇيالمايتتى. ئۇلۇغ كىشىلەر ۋە دوستلارنىڭ ئىلتىماس قىلىشى بىلەن، كىتابلاردىن بىر قانچە رىۋايەت ۋە سۆزلەرنى يىغدىم ھەمدە مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەدىسلىرى (سۆزلىرى) ۋە ئالىملارنىڭ رىۋايەتلىرى، ئەۋلىيالار روھىنىڭ مەدەت ـ ياردىمى بېرىشى بىلەن، قەغەز سەھىپىسىگە چىلتەنلەر ھەققىدە بولغان رىۋايەت (سۆز) گۆھەرلىرىنى يايدىم (يازدىم). بۇ كىتابىمدىن ئومۇمىي خەلق مەنپەئەتلەنسۇن، لېكىن كەمىنە كەم سالاھىيەت، بىچارە، يوقسۇل ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى تولۇق بايان قىلىش لاياقىتىگە ئىگە ئەمەس ئىدىم. شۇنداق بولسىمۇ دىلىمغا چۈشكەن ئىلھام ۋە بىلگەنلىرىمنى يازدىم.

مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ ساھابىلىرى ئارىسىدا چىلتەن ھەققىدە مۇنازىرە چۈشتى. بەزىسى: چىلتەن 4 ـ ئاسماندا ـ دېسە، يەنە بەزىسى: ياق، چىلتەن يەر

ئۇستىدە - دېيىشەتتى، ئاقىۋەت بۇ توغرىدا بىرلىككە كېلەلمىدى. بىز ئاساسلىق
كىتابلاردىن مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ سۆزلىرى (ھەدىسلىرى) نىڭ ئەڭ كۈچە-
لۈك ۋە ئېنىق توپلانغان كىتابلاردىكى رىۋايەتلەرگە ئاساسلىنىپ تۇرۇپ: چىلتەننى
يەر يۈزىدە - دەپ ئېيتىمىز. «ناۋادىرلىئۇسۇل» دېگەن كىتابتا، مالىكنىڭ ئوغلى
ئەنەسنىڭ مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامدىن بىۋاستە ئاڭلىغان رىۋايىتى بويىچە، چىلتەن
يەر يۈزىدە بولۇپ، ئۇلاردىن 22 نەپىرى شام سۈرىيىنىڭ مەركىزى دەمەشىق تاغ
غارىدا، 18 نەپىرى ئىراقتا تۇرىدۇ. ھەر ۋاقىتتا ئۇلاردىن بىرى ۋاپات بولسا، خۇدا
ئۆز خاھىشى بىلەن ئۇنىڭ ئورنىغا يەنە بىر كىشىنى بەلگىلەيدۇ، خۇدانىڭ بۇيرۇقىغا
بويسۇنماسلىقتا ھېچ بىر كىشىنىڭ ھەددى ئەمەس. خۇدا قۇرئاندا شۇنداق دېگەنكى:
«مېنىڭ ئەمرىمگە بويسۇنمىغانلار ھايۋانلارغا ئوخشاش، بەلكى ھايۋاندىنمۇ نادانراق
ۋە يولنى يوقاتقۇچىدۇر.» سىز ئادەم ئوغلى بولغىنىڭىزدىن كېيىن ئىنسانىي ئەدەپ-
لىك بولۇڭ، ئۇلۇغلۇقنى نىشان قىلغۇچىلارنىڭ يولى ئەدەپتۇر، «تەرىقەت سۈفىلىق
پۈتۈن ئەدەپتۇر». سەئىد ھۈسەيىن شۇنداق دەيدۇ: «تەرىقەت يولىغا كىرگۈچىلەر
باشقا بىر جامائەدۇر، سەن ئۇلارنىڭ ئالاھىدە سۈپىتىنى ئىگىلىمىسەڭ، تەرىقەت يولى-
نى بېسىپ ئۆتەلمەيسەن.» دېمەك، ھەپتە مۇھەممەدان «قۇتبى» لاردىن بولۇپ، بۇ-
لارنىڭ بىرى ۋاپات بولسا، ئورنىغا يەنە بىر كىشى تەيىنلىنەتتى. چۈنكى بۇلار چىل-
تەنلەرنىڭ جۈملىسىدىن بولغانلىقى ئۈچۈن. بۇ يەتتە نەپەر كىشىنىڭ مۇقام (دەرى-
جە) لىرى «ئەۋتار، نۇقۇبا، قۇتبى، غەۋس» دەرىجىسىدۇر. ئۇلارنىڭ دەرىجىسى ئال-
لانى ئىنتايىن تونۇشنىڭ ئەينى دەرىجىسىدۇر. «ئارىپ» (ئاللانى تونۇغۇچى) ۋە ئا-
شىقلار دەرىجىسىدۇر. شۇنىڭدەك ئۇلار ئاللانىڭ ئىشقى بىلەن مەست ۋە بىھۇشدۇر.
مەسىلەن ھاپىز شىرازى شۇنداق دەيدۇ: «دىلى ئىشق بىلەن تىرىلگەنلەر ھەرگىز
ئۆلمەيدۇ، ئۇلار دۇنيا سەھىپىسىدە داۋاملىق تۇرىدۇ»، «ئەۋلىيالار ئۆلمەيدۇ، بەلكى
ئۇلار ئۆلۈم شەكلى بىلەن بىر ئۆيدىن ئىككىنچى بىر ئۆيگە يۆتكىلىدۇ، ئۇلارنىڭ
ھەر بىرى دۇنيادا (جەمئىيەتتە) مۇھىم بىر ئىشقا مۇئەككەل (مەسئۇل) قىلىنغان بو-
لۇپ، ئۇنىڭ روھىدىن ياردەم سورالسا دەرھال ياردەم بېرىدۇ.» مالىكنىڭ ئوغلى
ئەنەسنىڭ رىۋايىتىچە: مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام مەدىنە شەھرىدە، مەسچىتتە ئۆز سا-
ھابە (دوستلىرى) گە ئۇرۇشتا ئېلىنغان غەنىمەت (ئولجا) ماللارنى تەقسىم قىلىۋاتات-
تى. مەسچىتتە بۇ يەتتە مۇھەممەت ھازىر ئىدى، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام: - بۇلارغىمۇ
مال تەقسىم قىلىپ بېرىڭلار - دەپ بۇيرۇدى، ساھابىلەردىن بىرى: - بۇلارغا مال تەق-
سىم قىلىپ بەرسەكمۇ ئالمىدى - دېدى، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام: - بېرىڭلار، ئەگەر
ئۆزى ئالمىسا باشقا كەمبەغەللەرگە بىرەر، ھەر قانداق يەردە بۇلار بولسا، ئۇ يەردە

«قەھەت» (بوھران)، قىممەتچىلىكلەر بولمايدۇ، ئاپەت يەتمەيدۇ، ئۇ يەردە ئامانلىق بولىدۇ، بۇلار بىر قانچە ۋاقىتتىن كېيىن موغۇلىستان تەرەپكە بارىدۇ - دېدى.

بىز ئەسلى سۆزىمىزگە قايتايلى: بىر كۈنى «دەھيە كۇلبى» دېگەن ساھابە مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ ئالدىغا كېلىپ: - مېنىڭ زادى بالام يوق، قانداق قىلىمەن؟ دەپ ئەرز قىلدى. مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام دەھيە كۇلبىغا چىلتەننىڭ ئىسمىنى ئوقۇشنى بۇيرۇدى. دەھيە كۇلبى ئوقۇدى، خوتۇنى ھامىلدار بولۇپ تۇغدى.

بىر كۈنى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام مەسچىتتە ئولتۇراتتى. مائاز جەبەل ئوغلى كىرىپ: - ئەي پەيغەمبەر، بۈگۈن بىر جانىۋار (قۇش) پەيدا بولدى، قانداقلا دەرەخكە قونسا، دەرەخنىڭ يوپۇرماقلىرى تۆكۈلۈپ قۇرۇپ كېتىپ بارىدۇ - دېدى. مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام ساھابىلەر بىلەن كېلىپ كۆردى، غەزەپ بىلەن قاراپ: - سەن قانداق جانىۋار؟ دەپ سورىدى، ئۇ جانىۋار پەيغەمبەردىن ھەيۋىلىنىپ سەھرا چۆلگە قاراپ ئۇچۇپ كەتتى. مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام ئەلىنىڭ (كۈيئوغلىنىڭ) ئۆيىگە كەلسە، پەيغەمبەرنىڭ قىزى پاتىمە كېسەل بولۇپ ياتىپتۇ. دېمەك، ئۇ قۇش ئاپەت قۇشى ئىدى. مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ قىزى پاتىمە كېسەل بولۇپ يېتىپ قالدى، ھېچ چارە بىلەن ساقايمىدى. ئاللا تەرەپتىن (غايىبتىن) چىلتەنلەرگە ئەمىر بولدى: - سىلەردىن يەتتە كىشى مەدىنىگە بېرىپ پاتىمە ئۈچۈن دۇئا قىلىڭلار، چىلتەننىڭ ئىراقتا تۇرۇشلۇقلىرىدىن يەتتە نەپەر كىشى مەدىنىگە بى بى پاتىمەنىڭ ئۆيىگە كەلدى، پاتىمە ئۈچۈن دۇئا قىلدى، پاتىمە ساقايدى. مەدىنىدىن كېسەل ئاپىتى يوقالدى. ئۇلار بىر نەچچە كۈن مەدىنە شەھىرىدە تۇردى. مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ مەسچىتىدە نامازنى جامائەت بىلەن ئۆتىدى.

بىر كۈنى ئۇلار مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامغا ئىلتىماس قىلىپ كېتىشنى تەلەپ قىلدى، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام ئۇلارغا رۇخسەت بېرىلمىگەنلىكىنى ئېيتىپ: - ئۈممەتلىرىمگە بىر مۇھىم (دىشۋارلىق) يۈز كەلتۈرسە ياكى زالىمغا يولۇقسا، سىلەر ھازىر بولۇپ ياردەم بېرىڭلار - دەپ بۇيرۇق بەردى. ئۇلار مەدىنىدە تۇردى، تاكى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولغاندىن كېيىن. ساھابىلەر قاتارىدا پەيغەمبەر ئۈچۈن كۆپ يىغلاپ تەزىيە تۇتۇپ دۇئا قىلدى. پەيغەمبەرنىڭ قەبرىسىگە كېلىپ تەلەپ قىلىپ، ئۆزىنىڭ قەيەردە تۇرىدىغانلىقىنى سورىدى. مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام كۆرۈنۈپ: - ئەي دوستلار، سىلەر ئەمدى موغۇلىستان يېرىگە بېرىڭلار، ئۇ يەر ئامانلىق دائىرىسىدۇر - دېدى، بۇلار: - ئەي خۇدانىڭ پەيغەمبىرى، بىز ئۇ يەرگە مۇساپىر بولۇپ بارساق قەيەردە ۋەتەن تۇتىمىز؟ دېدى. پەيغەمبەر ئۇلارغا بىر «ئاسا» (ھاسا) بەردى ۋە: - بۇ ھاسا قەيەردە كۆچەت بولۇپ كۆكلىسە، سىلەر شۇ يەردە

تۇرۇڭلار - دېدى. بۇ يەتتە كىشى پەيغەمبەر بەرگەن ھاسىنى ئېلىپ چىقتى، سا-
ھابىلەر بىلەن خوشلاشتى. مەدىنىدىن چىقىپ ئۇزۇن زامان يول يۈرۈپ موغۇل-
تانغا يېتىپ كەلدى، ھاسىنى بىر قانچە يەرگە تىكىپ كۆردى. كۆكەرمىدى، ئەڭ
ئاخىرىدا يەكەن شەھرىگە كېلىپ بىر جايدا توختىدى. ئۇ چاغدا بۇ شەھەردە ئادەم-
لەر يوق (ئاۋات ئەمەس) ئىدى. بۇ يەرنى خالىي يەر ئىكەن دەپ چاغلاپ. ھاسى-
نى يەرگە تىكتى، بىر كېچە ئۆتۈپ ئەتىسى قارىسا، ھاسا كۆكىرىپ چىقىپتۇ. ئۇلار
خۇشال بولۇشۇپ پەيغەمبەرگە «دۇرۇت» (رەھمەت) ئېيتتى. ئۇ ھاسا كۆچەتنى پەر-
ۋىش قىلدى ۋە ئىبادەتكە مەشغۇل بولدى. ئۇلار بەزىدە دەريا ياقىلىرىدا، بەزى
چاغدا كىشى كۆرمەس يەرلەردە تۇراتتى. ھېچبىر كىشىنىڭ ئۇلارنىڭ ئەھۋالىدىن
خەۋىرى يوق ئىدى، ئۇلار ئۆزىمۇ ھېچكىشى بىلەن ئۇلپەتلەشمەيتتى. ئاقىۋەت ئۇلار
مەلۇم ۋاقىتتىن كېيىن ئەشۇ ھاسا كۆكەرگەن يەردە ۋاپات بولدى، پەرىشتىلەر چۈشۈپ
دەپنە قىلدى. ئۇلار ۋاپات بولۇپ مەلۇم ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، سەمەرقەنتنىڭ «دەھبىيە»
(ئون تۆپ سۆگەت) دېگەن يېرىدىن مەۋلانە مۇھەممەت چىستى دېگەن ئەۋلىيا يە-
كەنگە كەلدى، ھەپتە مۇھەممەدانىنىڭ دەپنە قىلىنغان مازىرىنى تېپىپ شۇ يەرگە
چۈشتى. شەيخ سەئىد ئەخمەت مەۋدۇد دېگەن كىشى مەۋلانە مۇھەممەتكە بەيئەت
قىلدى. «چىستىيە» تەر باقتى (ئىشانلىقى) نى بۇ يۇرتتا پەيدا قىلدى. بىر قانچە
كۈنلەردىن كېيىن، مەۋلانە مۇھەممەت چىستى دەھبىيىگە قايتىپ كەتتى. بۇ دەزگىل-
دە، ياركەنت ناھايىتى ئاۋات، پاراۋانچىلىق بولغانىدى. خوجا ئەخمەت مەۋدۇد ۋا-
پات بولدى، ئورنى شەيخ سادىق دېگەن كىشىگە قالدۇرۇلدى.

شاھ تالىپ سەرمەستى قىسسىسى

رىۋايەتلەرچە: بۇخارادا شاھ تالىپ سەرمەستى ئىسىملىك بىر سۇفى بار
ئىدى. ئۇ ھەج قىلىش ئۈچۈن يولغا چىقىپ مەككىگە باردى، مۇھەممەت ئەلەيھىسسا-
لامنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن مەدىنىگە باردى، مەدىنىدە پەيغەمبەرنىڭ قەبرىسىدە
ئىبادەت قىلىپ ئولتۇردى. پەيغەمبەرنىڭ روھىدىن ئۈنىڭغا: - سەن موغۇلىستانغا بار،
ئۇ يەردە بىزنىڭ دوستلىرىمىزدىن «ھەپتە مۇھەممەدان» نىڭ قەبرىسى بار، ئۇلارنى
كىشىلەر بىلمىدى، ئۇلار ئۈچۈن دۇئا قىلىنمىدى، سەن بېرىپ تونۇت - دەپ بىشارەت
(خەۋەر) بولدى. شاھ تالىپ خۇشال بولۇپ يولغا چىقىپ، ئۇزۇن يوللارنى كەز-
گەندىن كېيىن قەشقەرگە كەلدى. بۇ چاغدا قەشقەر ناھايىتى ئاۋات ئىدى، ھەپتە
مۇھەممەدانىنىڭ قەبرىسىنى سورىدى، بىلگۈچىلەردىن بەزىسى ئۇلارنىڭ قەبرىسىنى

«تاتار زېمىنى» دا - دېدى. شۇنىڭ بىلەن شاھ تالىپ قەشقەردىن يەكەنگە كەلدى. خەلقتىن سۈرۈشتۈرۈپ ھەپتە مۇھەممەدانىنىڭ قەبرىسىنىڭ قەيەردە ئىكەنلىكىنى سورىدى، ھېچ كىشى بىلمىدى. ئاخىرى، شاھ تالىپ يۈزىنى قىبلىگە قىلىپ روھانىيەتتىن ياردەم سورىدى. نەتىجىدە ئۇلارنىڭ قەبرىسى (كۆمۈلگەن يېرى) بىلىندى. قۇرئان ئوقۇپ دۇئا قىلدى، بۇ يەتتە نەپەر كىشى ئۈچۈن قەبرە ياسىدى، تۇغ - ئەلەم نىشانە قىلدى، ئۈستىگە بىر خانىقا ياسىدى. بۇ ۋاقىتتا، يەكەندە مىرزا ئابابەكرى پادىشاھ (ھاكىم) ئىدى. شاھ تالىپنىڭ كېلىپ ھەپتە مۇھەممەدان مازىرىنى ئاشكارا قىلغىنىنى مىرزا ئابابەكرىگە ئاڭلاندى، مىرزا ئابابەكرى كىشى ئەۋەتىپ شاھ تالىپنى سىناپ كۆرمەكچى بولدى. بىر مۈشۈكنى ئۆلتۈرۈپ تاماق قىلىپ شاھ تالىپنىڭ ئالدىغا ئەۋەتتى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئادىمى كېلىپ: - بۇ تاماق نەزىرنى مىرزا ئابابەكرى ئەۋەتتى. پېشىن ۋاقتى بىلەن ھاكىم ئۆزىمۇ كەلمەكچى - دېدى. شاھ تالىپ بىر قانچە سوپى مۇرىتلىرى بىلەن ئىبادەت ئۈچۈن ئولتۇراتتى. شاھ تالىپ «كارامەت» (ئۇلۇغلۇق) كۈچى بىلەن ئەھۋالنى بىلىپ قالدى، خاپا بولۇپ: - بۇ جانلىق نەرسە (مۈشۈك) ناھەق ئۆلتۈرۈلۈپتۇ - دېدى. خۇداغا مۇناجات قىلىپ: - ئەي خۇدا، بۇ مۈشۈكنى تىرىلدۈرگىن - دەپ دۇئا قىلدى. خۇدانىڭ تەقدىرى بىلەن مۈشۈك تىرىلدى. شاھ تالىپ تېخىمۇ خاپا بولۇپ:

- ئەي بەدبەخت! سېنىڭ مىرزاڭ ئابابەكرى پادىشاھ ئۆزى ھارامخوردۇر. مەن ئۇنىڭ يۈزىنى كۆرمىگەيمەن - دەپ يىغلىدى. شاھ تالىپ يەنە: - خۇدانىڭ دوستلىرىنىڭ ئەھۋالى مەخپىي ئىدى، بۈگۈن ئاشكارا بولدى - دېدى. ئاتنى تۇتۇپ مىنىپ خەلق بىلەن خوشلىشىپ دۇئا قىلىپ قەشقەر تەرەپكە ماڭدى، مېڭىپ قەشقەرنىڭ بىر سەھراسىغا كەلدى.

مىرزا ئابا بەكرى شاھ تالىپنىڭ بۇ كارامىتىنى، ھەپتە مۇھەممەدانىنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى كۆرگەندىن كېيىن، دەرھاللا مىڭ تەڭگە پۇلنى شاھ تالىپنىڭ ئارقىسىدىن ئەۋەتتى ۋە ئۆزرە قويدى، ئۇ قوبۇل قىلمىدى. شاھ تالىپ: - بىز كارۋان ئەمەس، بىزنىڭ بىر خەلپىمىز بار، ئىسمى «دىۋانە شەۋقى». ئۇ كېسەل بولۇپ ھەپتە مۇھەممەدانىنىڭ قەبرىسى يېنىدا قالغانىدى، ئورنىمىزغا شۇ ئولتۇرسۇن - دېدى. دېمەك، شاھ تالىپ باشلىق دەرۋىش شاھلار ناز قىلدى ۋە ئۆزىنى ھاجەتسىز تۇتتى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئەۋەتكەن پۇلىنى قوبۇل قىلمىدى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ پۇل بىلەن ئەۋەتكەن ئادىمى ئۇلارغا يەتكەن ۋە ئۇلار پۇلنى قوبۇل قىلمىغان يەرنىڭ ئىسمى شۇندىن باشلاپ «شاھ ناز» (شاھنىڭ ناز قىلغان يېرى) دەپ ئاتالدى. مىرزا

شاھ ناز - يېڭىسار ناھىيىسىنىڭ يەكەن تەرەپتىكى تاغ يېزىسى.

ئابابەكرى شاھ تالىپنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ تۆۋە قىلدى، كۆپ پۇشايمان قىلدى، ھەپ-
تە مۇھەممەدانىنىڭ قەبرىسىگە كېلىپ زىيارەت قىلىپ، قۇرئان خەتمە قىلدۇرۇپ دۇئا
قىلدۇردى. شاھ تالىپنىڭ خەلىپىسى «خەلىپە شەۋقى» كېسەللىكتىن ساقايدى، ئۇنى
تەرىقەت ئۇستازى قىلىپ ئولتۇرغۇزدى، نەزىر - چىراغلارنى ئەپكېلىپ دۇئا قىلدۇ-
راتتى، ھەپتە مۇھەممەدان ئۈچۈن ئالتە پاتمانلىق چامىسىدىكى زېمىننى ۋەخپە قىلدى.
شۇندىن باشلاپ چىلتەن مازىرى خەلق ئىچىدە ئاشكارا بولدى. بىر قانچە ۋاقىتتىن
كېيىن، خەلىپە شەۋقى ھەم ۋاپات بولدى، بۇ خەلىپىنى ھەم شۇ يەرگە دەپنە قىلدى،
ئورنىغا شەيخ سادىق دېگەن كىشىنى خەلىپىلىككە ئولتۇرغۇزدى. بۇ چاغلاردا بۇ يۇرت-
لار كۆپ ئاۋات بولغانىدى، شۇنىڭدىن كېيىن مەلۇم ۋاقىت ئۆتۈپ، مىرزا ئابابەكرى
سۇلتان سەئىدخانغا قارشىلىق كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن، سۇلتان سەئىدخان قاتتىق
غەزەبلىنىپ، ئۆز ئوغلى ئابدۇللىتىپ خاننى قوماندان قىلىپ 70 مىڭ ئەسكەر بىلەن
تاتار زېمىنى (يەكەن) گە ئەۋەتتى، ئۇ يەكەننىڭ ھەممە تەرىپىنى مۇھاسىرە قىلدى،
مىرزا ئابابەكرى قاتتىق قىسىلدى (بىچارىلەشتى)، شەھەر دەرۋازىلىرىنى بېكىتىپ
ئۈچ ئاي ئۇرۇشتى. شەھەر ئىچىدە قالغان خەلق ئاددىتتىن تاشقىرى قىيىن دىشۋار-
چىلىقتا يولۇقتى. ئاشلىق يوق، ئەھۋال قاتتىقلاشتى. ئاقىۋەت مىرزا ئابا بەكرى قىل-
مىشىغا پۇشايمان قىلىپ، چارىسىزلىقتىن سېپىلنى تېشىپ چىقىپ خوتەن تەرەپكە قې-
چىپ كەتتى. ئابدۇللىتىپخاننىڭ ئەسكىرىدىن 10 مىڭ ئەسكەر مىرزا ئابابەكرىنى
قوغلاپ خوتەن تېغىدا ئۇچرىتىپ، ئۇرغۇن ئۇرۇشقاندىن كېيىن، مىرزا ئابابەكرىنى
مەغلۇپ قىلىپ بېشىنى كېسىپ قايتىپ كېلىپ، ئۇنىڭ بېشىنى قەشقەرگە سۇلتان
سەئىدخاننىڭ ئالدىغا ئېلىپ باردى. شۇنىڭ بىلەن، يۇرت شەھەر تىنچىپ، شەھەر دەر-
ۋازىلىرى ئېچىلىپ خەلق ئارام تاپتى. پۈتۈن موغۇلىستان سۇلتان سەئىدخان ھۆ-
كۈمىتىنىڭ قول ئاستىغا كىرىشىنىڭ تاماملانغانلىقى ھەممە يەرگە ئېلان قىلىندى.

X X X X X X X X X

بۇ چىلتەن تەزكىرىسىنى كەمىنە پەقىر كەمتەر مۇھەممەت ئەلى مۇھەممەت
ئىمىن ئوغلى يەركەندى (يەكەنلىك) كۆچۈمنىڭ يېتىشىچە قەغەز يۈزىگە تەھرىر
قىلدىم، بۇنىڭدا پۈتۈن خەلق مەنپەئەت ئالسۇن دېيىشتىن باشقا مەقسىتىم يوق.

تەزكىرىنى يازغان ۋاقىت ھىجرىيە 1244 - يىلى جامادىيەل ئاۋۋال (5 - ئاي)
نىڭ 12 - كۈنى ئىدى. مىلادى 1828 - يىل 5 - ئاي 29 - كۈنى.

(قول يازما نۇسخىسىدىن تەرجىمە قىلىندى)